

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Problematika částic v současné jazykovědné bohemistice

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 - Specializace v pedagogice
Studijní obory: 6107R023 - Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
7504R269 - Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Autor práce: **Kateřina Hejnišová**
Vedoucí práce: prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

The role of particles in contemporary Czech language studies

Bachelor thesis

Study programme: B7507 - Specialization in Pedagogy
Study branches: 6107R023 - Humanities for Education
7504R269 - Czech Language for Education

Author: **Kateřina Hejníšová**
Supervisor: prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 - školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že texty tištěné verze práce a elektronické verze práce vložené do IS STAG se shodují.

14. 4. 2019

Kateřina Hejnišová

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Kateřina Hejnišová**
Osobní číslo: **P15000260**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání**
Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: **Problematika částic v současné jazykovědné bohemistice**
Zadávající katedra: **Katedra českého jazyka a literatury**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

První část bakalářské práce bude založena na komparaci vybraných zdrojů. Cílem bude představit dosavadní pojetí vymezení částic a uplatněná slovnědruhová kritéria, pozornost bude v menší míře věnována také příslovcím. Druhá část se bude zabývat korpusovou analýzou, na základě které bude dokládáno překrývání zvolených slovních druhů. Bakalářská práce bude vypracována podle požadavků na zpracování Katedry českého jazyka a literatury, studentka bude průběh pravidelně konzultovat s vedoucím práce a bude se řídit jeho metodickými a organizačními pokyny.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

- CVRČEK, Václav. Mluvnice současné češtiny. 1, Jak se píše a jak se mluví. V Praze: Karolinum, 2010. ISBN 978-80-246-1743-5.
- GREPL, Miroslav. Příruční mluvnice češtiny. Vyd. 2., opr. Editor Petr KARLÍK, editor Marek NEKULA, editor Zdenka RUSÍNOVÁ. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012, 799 s. ISBN 978-80-7106-624-8.
- HAVRÁNEK, Bohuslav a Alois JEDLIČKA. Česká mluvnice. Vyd. 1. (v SPN). Praha: SPN, 1960, 487 s. Vysokoškolské učebnice.
- KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ, ed. Nový encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. ISBN 978-80-7422-481-2.
- KOMÁREK, Miroslav. K otázce slovních druhů v češtině. Slovo a slovesnost, 1956, č. 14, s. 160-168.
- KOMÁREK, Miroslav. Příspěvky k české morfologii. 2. rozš. vyd., (1. vyd. v Periplu). V Olomouci: Periplum, 2006. ISBN 80-86624-27-7.
- TRÁVNÍČEK, František. Mluvnice spisovné češtiny. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.
- ULIČNÝ, Oldřich. Částice a překlad ze slovenštiny. In Translatologica Pragensia, 5, AUC, Philologica 4-5, 1992, s. 125-130.
- ULIČNÝ, Oldřich. Částice jako slovní druh. Jazykovědné aktuality, 17, 1980, s. 70-71.
- ULIČNÝ, Oldřich. Částice. Citoslovce. In Mluvnice češtiny. Sv. 2. Praha: Academia, 1986, s. 228-260.
- VONDRÁČEK, Miloslav. Příslovce a částice hranice slovního druhu. Naše řeč. 1999, č. 2.

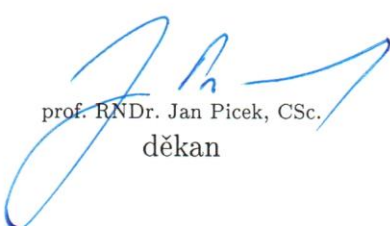
Vedoucí bakalářské práce:

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.

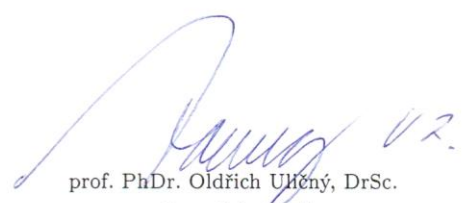
Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2017**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2018**

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2017

Poděkování

Mé poděkování patří celé Katedře českého jazyka a literatury TUL, především vděčím vedoucímu práce panu prof. PhDr. Oldřichu Uličnému, DrSc. za odborné vedení, cenné rady, vstřícnost během konzultací a bezmeznou trpělivost. Rovněž chci poděkovat panu PhDr. Alexi Röhrichovi, Ph.D. a paní Mgr. Kateřině Váňové za to, že mi byli oporou v průběhu celého studia, že ve mně věřili a že mi především v posledním semestru pomáhali nejen se studijními problémy. Vděčím rovněž panu Mgr. Václavu Lábusovi, Ph.D., který se mi vždy snažil pomoci a mnohokrát obětoval svůj čas a svou trpělivost, když jsem měla pocit, že netuším, co se kolem mě děje. Mé poděkování patří i paní Mgr. Svatavě Škodové, Ph.D., která počas dvou semestrů byla vedoucí mého studentského projektu SVUČ. Získala jsem díky ní mnoho zkušeností, byla pro mě obrovskou inspirací a motivací a i po ukončení projektu se mnou dále spolupracovala. Dále chci poděkovat svému příteli a vlastně všem svým blízkým, kteří byli během vzniku bakalářské práce poblíž a neodradilo je to od dalšího kontaktu s mou malíčností. Vzdělání mi umožnila má rodina, jejíž členové často museli obětovat více než jen psychické zdraví, za což jim patří samozřejmě obrovské poděkování – stejně jako za to, že mi byli oporou a podporovali mě dokonce i ve chvílích, kdy nikdo nechápal, co vlastně dělám. Zavázána jsem rovněž paní učitelce Vendule Buchtové, díky níž jsem přestala vnímat český jazyk jako svého nepřitele, což mi po více než deseti letech připomněla i v průběhu psaní této závěrečné práce. Nakonec bych ráda věnovala skromné díky autorům knihy Korektor, jež mě ve chvílích největšího zmaru uklidňovala pocitem, že by mohlo být ještě hůř.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá problematikou částic a jejich nejednotného pojetí v českých mluvnicích s důrazem na neostrou hranici s příslovci. První část textu charakterizuje českou slovnědruhovou soustavu, nastiňuje její vývoj a představuje kritéria, která stojí v jejím základu. Následuje pojednání o funkcích slovních druhů a o slovnědruhovými přechodech. Teoretická část dále přináší porovnání různých přístupů k částicím v mluvnicích vydávaných od 50. let minulého století. Pozornost je rovněž věnována hranicím slovních druhů – konkrétně neostře hranici mezi příslovci a částicemi. Analytická část nejprve pojednává o specifikách výrazů *již* a *už*, dále představuje čtyři vybrané korpusy psané a mluvené češtiny. Výzkum je založený na korpusové sondě. Vygenerované subkorpusy a frekvenční seznamy jsou analyzovány z hlediska rozdílného užívání zvolených výrazů – porovnává se jednak distribuce podle typu projevu, jednak rozdíly v užívání vyplývající z územních, vzdělanostních, genderových a dalších charakteristik mluvčích.

Klíčová slova

částice, příslovce, neohebné slovní druhy, *JIŽ*, *UŽ*, korpus, mluvená čeština, psaná čeština

Annotation

The bachelor thesis deals with the issue of particles and their non-uniform concepts in Czech grammar with an emphasis on the fuzzy border with adverbs. The first part of the text characterizes the Czech word-order system, outlines its development and presents the criteria underlying it. This is followed by a discussion of the functions of word classes and the word-order transitions. The theoretical part also brings a comparison of different approaches to particles in grammar published since the 1950s. Attention is also paid to the boundaries of word classes - specifically the fuzzy borderline between adverbs and particles. First, the analytical part deals with the specifics of the expressions *ALREADY* and *THEN*, further it presents four selected corpuses of written and spoken Czech. The research is based on the corpus probe. Generated subcorpuses and frequency lists are analyzed for different uses of selected expressions - comparing distribution by type of expression, and differences in usage resulting from territorial, educational, gender, and other speaker characteristics.

Keywords

particles, adverbs, inflexible parts of speech, *JIŽ* - *ALREADY*, *UŽ* - *THEN*, corpus, written Czech, spoken Czech

Obsah

Úvod.....	13
1 Slovní druhy.....	15
1.1 Vývoj slovnědruhov ^é soustavy	16
2 Kritéria slovnědruhov ^é klasifikace	18
2.1 Kritérium sémantické	19
2.2 Kritérium morfologické	20
2.3 Kritérium syntaktické	21
3 Problematika slovnědruhov ^{ých} přechodů.....	24
3.1 Slovní druhy jako nositelé funkcí	24
3.2 Primární funkce slovních druhů	25
3.3 Slovnědruhov ^é přechody.....	27
3.3.1 Partikulizace.....	28
4 Částice v českých mluvnicích a příručkách	31
4.1 Klasifikace částic	41
5 Hranice slovních druhů (příslovce vs. částice)	44
6 Již/už	48
6.1 Jazykové korpusy	50
6.2 Synchronní korpus psané češtiny	52
6.2.1 <i>Již</i>	54
6.2.2 <i>Už</i>	54
6.3 Korpus neformální mluvené češtiny	56
6.3.1 <i>Již</i>	57
6.3.2 <i>Už</i>	58
6.4 Pražský mluvený korpus	59
6.4.1 <i>Již</i>	60
6.4.2 <i>Už</i>	61

6.5	Brněnský mluvený korpus.....	61
6.5.1	<i>Již</i>	62
6.5.2	<i>Už</i>	62
6.6	Resumé.....	62
7	Závěr	65
8	Seznam použitých zdrojů.....	68

Seznam grafů

Graf 1: Velikost vybraných korpusů. Zdroj: http://www.korpus.cz	51
Graf 2: Složení korpusu SYN2005. Zdroj: http://ucnk.korpus.cz/syn2005.php	52
Graf 3: Počty výskytů a procentuální vyjádření. Zdroj: autorka práce (data získaná z: http://www.korpus.cz	64

Seznam obrázků

Obrázek 1: Slovnědruhovú klasifikace podle primární funkce (KOMÁREK 2006, s. 18)	26
Obrázek 2: Vytvořené subkorpora (txtype_group SYN2005). Zdroj: http://ucnk.korpus.cz/syn2005.php	53
Obrázek 3: Frekvence užívání JIŽ podle typu vzdělání (ženy). Zdroj: http://ucnk.korpus.cz/ORAL2013.php	58
Obrázek 4: Frekvence užívání UŽ podle území (muži). Zdroj: http://ucnk.korpus.cz/ORAL2013.php	59
Obrázek 5: Frekvence užívání UŽ podle území (ženy). Zdroj: http://ucnk.korpus.cz/ORAL2013.php	59
Obrázek 6: Frekvence UŽ podle typu promluvy (BMK). Zdroj: http://ucnk.korpus.cz/bmk.php	62

Seznam tabulek

Tabulka 1: Pojetí částic vybraných autorů	40
Tabulka 2: Mluvnické popisy výrazů JIŽ a UŽ	50
Tabulka 3: JIŽ: Rozložení výskytů podle typu textu. Zdroj: http://ucnk.korpus.cz/syn2005.php	54
Tabulka 4: UŽ: Rozložení výskytů podle typu textu. Zdroj: http://ucnk.korpus.cz/syn2005.php	55
Tabulka 5: SYN2005: Porovnání distribuce užívání podle typu textu. Zdroj: http://ucnk.korpus.cz/syn2005.php	56
Tabulka 6: Přehled počtů výskytů v jednotlivých korpusech. Zdroj: http://www.korpus.cz	63

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AGSČ	<i>Akademická gramatika spisovné češtiny, 2013</i>
BMK	<i>Brněnský mluvený korpus</i>
ČM	<i>Česká mluvnice, 1960</i>
ČNK	<i>Český národní korpus</i>
ESČ	<i>Nový encyklopedický slovník češtiny, 2016</i>
MČ2	<i>Mluvnice češtiny (2), 1986</i>
MSČ	<i>Mluvnice spisovné češtiny, 1951</i>
MSJ	<i>Morfológia slovenského jazyka, 1966</i>
MSoČ	<i>Mluvnice současné češtiny, 2010</i>
PMČ	<i>Příruční mluvnice češtiny,</i>
PMK	<i>Pražský mluvený korpus</i>
SaS	<i>Slovo a slovesnost</i>
SMČ	<i>Stručná mluvnice česká, 1950</i>
SSJČ	<i>Slovník spisovného jazyka českého</i>

Úvod

V této bakalářské práci se zaměříme na problematiku částic a jejich slovnědruhového zařazení, které ani v dnešní jazykovědné bohemistice není jednotné. Budeme se věnovat především hraničním slovním druhům, které jsou prostupné a v odborné literatuře nejasně popsane – konkrétně se zaměříme na možnost slovnědruhových přechodů mezi dvěma slovními druhy, příslovci a částicemi.

Předložená práce se skládá ze dvou částí – teoretické a analytické, avšak kvůli náročnosti tématu bude nezbytné již v teoretické části využít postupy analytické, a naopak analytická část bude muset obsahovat teoretické doplnění. Tělo textu je rozděleno na šest hlavních kapitol, přičemž první čtyři jsou spíše teoretické a poslední dvě jsou převážně analytické.

Problematika částic je důležitá z hlediska komunikačních funkcí, v jejichž kontextu se jazyk zkoumá. Kromě toho dělá téma aktuálním i rozvoj korpusové lingvistiky, v jejímž rámci se můžeme zabývat distribucí částic v úzu.

Pojetí slovních druhů a jejich klasifikace má své kořeny až v antice. Neohebnými slovními druhy, které jsou předmětem zájmu této bakalářské práce, se lingvisté v jazykovědné bohemistice výrazněji zabývali zhruba od 50. let minulého století. Tradiční slovnědruhovú klasifikace partikule nevyčleňovala, proto ani bohemisté původně částice nepojímali jako samostatný slovní druh. S rozvojem srovnávací slovanské jazykovědy a úvah o větě a souvětí se jim postupně začínaly přiznávat různé funkce (zprvu se do popředí dostávala jen tzv. modální slova, mezi něž ale nepatřily jen částice). V bohemistice se částice nejprve staly jakýmsi odpadkovým košem (zbytkovým slovním druhem, k němuž se přiřadilo každé slovo, které nebylo možné jednoznačně určit a zařadit). Pod vlivem ruských a slovenských jazykovědců mnoho českých lingvistů věnovalo částicím a jejich systému značnou pozornost. Díky tomu je dnes částicím přiznávána značná důležitost z hlediska komunikačních funkcí, modifikace výpovědi apod. Máme sice k dispozici několik různých přístupů k partikulím a pohledů na jejich klasifikaci, nepanuje ale obecná shoda ani o jejich významu či funkcích, ani o jednotlivých druzích.

Teoretická část nejprve představí slovnědruhovou soustavu českého jazyka a kritéria slovnědruhově klasifikace. Velmi stručně a obecně rozebereme problematiku slovnědruhových přechodů a funkce slovních druhů, v této kapitole se budeme zabývat také tzv. partikulizací. Dále nastíníme vývoj uvažování o částicích jako o slovním druhu. Představeny budou vybrané příspěvky a příručky od 50. let 20. století a přístupy k částicím jednotlivých autorů budou komparovány, porovnáme rovněž odlišnosti jejich klasifikací. Následovat bude velmi povrchné pojednání o hranicích slovních druhů, s důrazem na neostrou a nejasnou hranici s adverbii, čímž doložíme, že ani současná jazykovědná situace se neumí plně vypořádat s problematikou částic.

Analytická část nejprve představí vybrané výrazy, kterými jsou *již* a *už*, jedná se o dublety lišící se pouze stylovou charakteristikou. Obvykle byly tyto dva výrazy chápány jako příslovce s časovým významem. V naší práci poukážeme zejména na jejich schopnost modifikovat výpověď a s odkazem na odbornou literaturu se budeme snažit doložit, že je mylné považovat tato slova primárně za adverbia. Cílem analytické části práce bude korpusová analýza zvolených výrazů, pozornost bude věnována zejména distribuci jejich užívání. Stručně představíme čtyři vybrané korpusy – korpus současné psané češtiny SYN2005, který zahrnuje texty z let 1990 až 2004, korpus neformální češtiny ORAL2013 a dva specializační mluvené korpusy, Brněnský mluvený korpus (BMK) a Pražský mluvený korpus (PMK), které zahrnují přepisy nahrávek posledního desetiletí minulého století. V analytické části budeme využívat rovněž grafického zpracování – například při porovnávání velikosti jednotlivých korpusů, při frekvenčních analýzách apod. Všechna data grafů a tabulek budou čerpána z Českého národního korpusu. Resumé analytické části bude zahrnovat i tabulku s přehledem výskytů v jednotlivých korpusech a frekvencemi užívání *již* a *už* v nich.

Výzkum analytické části bude založen na korpusové sondě. Korpusy budou představeny v jednotlivých podkapitolách, v nichž budou rovněž data získaná z analýz prezentována a interpretována. Největší pozornost bude věnována frekvenční analýze, neboť detailnější postihnutí ne zcela zřetelného rozdílu mezi oběma slovními druhy vyžaduje specializovaný výzkum. Bakalářská práce bude sloužit spíše jako materiálová základna takové analýzy distribuce částic, která zahrnuje mnoho dalších aspektů (komunikačních, psychologických, pragmalingvistických atd.).

1 Slovní druhy

Částice bývají považovány za jeden z nejsložitějších slovních druhů, problematickým je samotný systém české slovnědruhově klasifikace a kritéria, která stojí v jejím základě. „Z vědeckého hlediska je rozlišování, klasifikace slovních druhů značně složitým problémem. Jeho původ je třeba hledat již v starověké vědě a žádný ze soustavných popisů přirozeného jazyka (ať je jakkoli metodologicky orientován) se bez takové klasifikace neobejde“ (KORENSKÝ in MČ2 1986, s. 13).

V šestém svazku *Studii k moderní mluvnici češtiny*, jenž je věnovaný morfologii, k slovnědruhově platnosti slov Vondráček poznamenává: „*Prolnutí formálních a funkčních aspektů je nejobecněji vyjádřeno příslušností slova ke slovnímu druhu. S tímto kategoriálním zařazením souvisí pozice slova ve struktuře slovní zásoby i jeho gramatické vlastnosti*“ (VONDRÁČEK 2013, s. 18).

Nepříliš propracovaným tématům srovnávací slovanské jazykovědy byla roku 1957 věnována konference o historickosrovnávacím studiu, která se konala v Olomouci. Miroslav Komárek zde ve svém příspěvku *K některým otázkám historickosrovnávacího zkoumání slovních druhů* k zkoumání tříd slov řekl: „*Otázky slovních druhů se v novější linguistice těší značné pozornosti, a není divu, neboť jde o problémy jednak velmi zajímavé s hlediska obecně linguistického, jednak nikoli bezvýznamné pro studium mluvnické stavby konkrétních jazyků*“ (KOMÁREK 1958, s. 45).

Soustava slovních druhů byla pro Komárka předpokladem vědecké morfologie, protože „... *jednotlivé mluvnické (morfologické) kategorie jsou vázány na určité slovní druhy, na př. kategorie osoby, času, vidu na sloveso, kategorie pádu na substantivum atd...*“ (KOMÁREK 1958, s. 45). Obsah kategorií závisí na slovních druzích, což ovšem komplikuje skutečnost, že se jedna kategorie může proměňovat napříč slovními druhy. Komárek uvádí například rozdílnou funkci pádu u substantiv a u adjektiv. „*Úvaha o slovních druzích nemá proto v morfologii význam pouze pro roztřídění morfologických paradigm, nýbrž i pro výklad gramatického významu slov, gramatické kategorie slovních druhů samy jsou základními morfologickými kategoriemi*“ (KOMÁREK 1958, s. 45).

Slovními druhy a především kritérii jejich klasifikace se bohemisté zabývají několik desítek let¹. Dodnes ale slovní druhy nejsou zcela uspokojivě vyloženy a mezi lingvisty o nich panují neshody. Především pokud jde o neohebné slovní druhy, které jsou i předmětem této práce, se různá pojetí stále rozcházejí. „*Největší překážkou je zde právě skutečnost, že obecně uznávaná teorie slovních druhů neexistuje – není shody v tom, která kritéria jsou pro určení slovních druhů rozhodující...*“ (KOMÁREK 1958, s. 47).

1.1 Vývoj slovnědruhov²é soustavy

Tradiční třídění slovních druhů pochází z antické a středověké (scholastické) lingvistické tradice (KOMÁREK 2006, s. 13). Pars orationis, neboli slovní druh, je skupinou slov, „*která se vyznačují společnými vlastnostmi. Třídění jazyka je závislé na typu jazyka a na zvolené gramatické teorii*“ (KARLÍK – KOŘENSKÝ in ESČ 2016, s. 1683).

Slovními druhy slovanských jazyků se významněji zabývali například Vondrák² (slovní druh pro něj představoval „*záhlaví*“, které zahrnuje úvahy o tvarosloví nebo o syntaktických funkcích gramatických kategorií), či ještě dříve Miklošič³, jehož pojetí slovnědruhov²é klasifikace bylo po dlouhou dobu nejsoustavnějším a jediným. Následovaly značné příspěvky během 19. století a poté reflektoval proměnlivost celých jazykových kategorií A. A. Potebna. Vývojem slovních druhů se z počátku 20. století zabýval také Vinogradov v díle *Russkij jazyk*. Největší pozornosti se však slovním druhům dostalo až s rozvojem přemýšlení o větě a souvětí (KOMÁREK 1958, s. 55). Vliv ruských autorů můžeme pozorovat i v Trávníčkově *Mluvnici spisovné češtiny*, kde je u slovních druhů uváděn ekvivalent *části věty*.

¹ Pokud bychom chtěli zkoumat samotné počátky uvažování o slovnědruhov²é soustavě češtiny, museli bychom výzkum rozšířit až na několik století, to však není cílem této bakalářské práce.

² Václav Vondrák působil od roku 1910 jako profesor na vídeňské univerzitě. Jeho popisy historického tvarosloví převzal později Gebauer, věnoval se rovněž jazykové situaci během a po Národním obrození, publikoval například srovnávací mluvnici slovanských jazyků a od 20. let působil na nově založené Masarykově univerzitě v Brně, kde se roku 1922 stal rektorem. Ve Vídni převzal slovanskou jazykovědu Nikolaj Sergejevič Trubeckoj. Vondrákovým nástupcem byl například Bohuslav Havránek. (PLESKALOVÁ, Jana, ed. Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1523-5.; VEČERKA, R. *Slovanská jazykověda a paleoslovenistika*, 2007; NEWERKLA, S. M. *Dějiny výuky češtiny v Rakousku*, 2007)

³ Fran Miklošič (Franz von Miklosich) byl slovinským jazykovědcem, působil zhruba v polovině 19. století, věnoval se slovanské filologii, jeho vztah k češtině byl obšem problematickým, neboť si ji příliš neoblíbil. (NEWERKLA, S. M. *Dějiny výuky češtiny v Rakousku*, 2007. IN PLESKALOVÁ, Jana, ed. Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1523-5.)

Dnes se obecně uznává deset slovních druhů, mluvnice však nejsou jednotné ani co do jejich počtu, neboť „...záleží na stupni abstrakce a zobecňování“ (ČECHOVÁ 2011, s. 93). Někdy se tak k tradičním slovním druhům nepočítaly částice, jindy byla zahrnuta jako další slovní druh tzv. predikativa, která se obvykle řadí k příslovcím atd.

V této bakalářské práci budeme vycházet z pojetí slovnědruhovité soustavy rozlišující deset slovních druhů. Jedná se o: podstatná jména (substantiva), přídavná jména (adjektiva), zájmena (pronomina), číslovky (numeralia), slovesa (verba), příslovce (adverbia), předložky (prepozice), spojky (konjunkce), částice (partikule) a citoslovce (interjekce). František Trávníček v *Mluvnici spisovné češtiny* uváděl i některé další ekvivalentní termíny – například zastaralé *náměstky* jako označení zájmen či *mezislovce* jakožto dřívější výraz pro citoslovce (TRÁVNÍČEK in MSČ3 1951). Podrobněji se jednotlivými slovními druhy z důvodu omezeného rozsahu nebudeme zabývat.

2 Kritéria slovnědruhov^é klasifikace

„Rozlišování a klasifikace slovních druhů však naráží na problém výběru vhodného kritéria“ (KOŘENSKÝ in MČ2 1986, s. 13). Tradiční jazykovědná bohemistika (gramatický popis češtiny) využívá tři slovnědruhov^á kritéria: sémantické, morfologické (formálněmorfologické) a syntaktické. Žádné z nich není samo o sobě schopno rozřadit všechna slova beze zbytku, proto se kombinují (KARLÍK – KOŘENSKÝ in ESČ 2016, s. 1683). „Slova jsou výrazem různých kategorií myšlenkových,“ z čehož vychází hledisko významové, tvarové (neboli formální) hledisko je založené na flexi a různé využití slov ve větě odráží hledisko syntaktické. Komárek komentuje, že nejsou paralelní a jejich pořadí je závislé na závažnosti u daného slovního druhu, proto se vytýká „tradičnímu třídění slovních druhů nejednotnost kritérií, nedostatek jednotného třídícího principu“ (KOMÁREK 2006, s. 13).

Uvedená kritéria budou analyzována v následujících podkapitolách. Je třeba mít na paměti, že pojetí slovních druhů procházelo vývojem, během kterého se proměňovalo. Souvisí s tím například různé označování kritérií (v MČ2 se můžeme setkat s pojmy „obsahově-sémantické“, „syntaktickofunkční“ a „tvaroslovné“ kritérium). Napříč publikacemi budeme rovněž „konfrontováni“ i s odlišným pořadím jednotlivých kritérií, neboť je do značné míry subjektivní. Odráží totiž autorův postoj k důležitosti daných hledisek. Dokládají to dva příspěvky z konference o historickosrovnávacím studiu (již jsme zmiňovali výše), která roku 1957 proběhla v Olomouci.

Miroslav Komárek na ní přednesl příspěvek s názvem *K některým otázkám historickosrovnávacího zkoumání slovních druhů*. Přemýšlel o vztahu významového hlediska a syntaktických funkcí ve větě, a jako určujícím proto uznával kritérium syntaktické, které nadřadil zbývajícím dvěma. Proti takovému přístupu se vymezil Jozef Ružička, jenž v příspěvku *Dva sporné slovné druhy* upozornil na Komárkův „omyl“. Za výchozí hledisko třídění slovní zásoby považoval kritérium lexikální, tedy významové (RUŽIČKA 1958).

Trávníček v *Mluvnici spisovné češtiny* z roku 1951 třídí slovní druhy na základě pouze dvou kritérií: „...slovní druhy rozlišujeme podle jejich základních větoslovných úkonů a věcných významů...“ (TRÁVNÍČEK in MSČ3 1951, s. 1021).

2.1 Kritérium sémantické

Obvykle se jako první („výchozí“) uvádí kritérium sémantické, neboli věcněvýznamové. „*Při klasifikaci podle kritérií obsahově-sémantických jsou slovní druhy chápány jako jazykové ztvárnění (modifikace) myšlenkových, logických, filozofických kategorií, jejichž prostřednictvím člověk 'obráží' objektivní realitu*“ (KOŘENSKÝ in MČ2 1986, s. 14).

Podle části mimojazykové reality, kterou slova *obrážejí*, je na základě významu dělíme na autosémantická (plnovýznamová) a synsémantická (neplnovýznamová). Autosémantika tvoří základní a nastavbové slovní druhy. Základem slovnědruhovité soustavy jsou podstatná a přídavná jména, slovesa a příslovce, „*můžeme je odvodit přímo z pojmů našeho myšlení*“ (ČECHOVÁ 2011, s. 87). Uvedené základní slovní druhy doplňují tzv. nastavbové, které zahrnují číslovky, zájmena a zájmenná příslovce. Pojetí z *Mluvnice češtiny 2* však poukazuje na zařazení numerálií (číslovek) rovněž k základním slovním druhům. Citoslovce se vyznačují absencí pojmové složky, ale díky vypočítací a expresivní funkci jsou řazena k plnovýznamovým slovům. Synsémantika jsou slova neplnovýznamová, což znamená, že jsou z hlediska významu nesamostatná. Patří k nim předložky, spojky a částice (ČECHOVÁ 2011, s. 87).

Popsané kritérium tedy rozřazuje slova do jednotlivých tříd (slovních druhů) podle jejich obsahu, „*sleduje velmi obecné významy, které charakterizují a vzájemně odlišují jednotlivé slovní druhy*“ (KOŘENSKÝ in MČ2 1986, s. 14). Základní slovní druhy vznikly procesem zobecňování, „*člověk v nich zachycoval složitou mnohotvárnost jevů vnějšího a druhotně i vnitřního světa a využíval jich při komunikaci*“ (KOŘENSKÝ in MČ2 1986, s. 17).

Výše jsme již zmiňovali debatu z 50. let, Jozef Ružička tehdy odmítl Komárkovo zdůraznění (upřednostnění) syntaktického kritéria. Byl jedním z jazykovědců, kteří při slovnědruhovité klasifikaci vycházeli nejprve z významové stránky slov. „*Z hľadiska rozčlenenia slovne zásoby na slovné druhy základným kritériem je slovný (lexikálny) význam, ako sa to prejavuje už aj v tom, že vždy, pri každom pokuse o členenie slovnej zásoby na slovné druhy sa ako základne triedenie uznáva rozdelenie pomenování na autosémantika a synsémantika... Až potom pristupujú ostatné kritéria v odstupňovanom poradí od lexikálneho významu ku gramatickej forme*“ (RUŽIČKA 1958, s. 56).

2.2 Kritérium morfologické

„Z morfologického hlediska se nejobecněji slova dělí na ta, která mají různé tvary, ohýbají se (slova ohebná), a na ta, která je nemají (slova neohebná)“ (ADAM 2017, s. 69). Každé ohebné slovo má tzv. paradigma, což je soubor všech jeho tvarů, kterými vyjadřuje morfologické kategorie. „Jeden slovní tvar zpravidla vyjadřuje víc morfologických kategorií najednou“ (ADAM 2017, s. 69).

Marie Čechová v publikaci *Čeština – řeč a jazyk* sice poukazuje na to, že někdy se za základní kritérium pokládá právě morfologické. Dodává ale, že jeho uplatnění je omezeno na slova ohebná, tedy že: „... nerozčleníme předložky, spojky, částice, ale nerozlišíme od nich ani citoslovce a příslovce, pokud příslovce nebudeme chápat jako samostatnou skupinu adjektiv, a to nesklonnou, s možností u některých z nich stupňovat tvary, čímž tvoří příslovce přechod k slovům ohebným“ (ČECHOVÁ 2011, s. 88).

Mluvnice češtiny 2 uvádí klasifikaci vycházející z tvaroslovných charakteristik až na posledním místě, z rozlišení ohebných a neohebných slov vyplývá dělení do tříd podle toho, zda se skloňují, časují, stupňují, přechylují apod. „Tvaroslovné charakteristiky však jen málo postihují difference syntaktickofunkční i obsahově-sémantické...“ (KOŘENSKÝ in MČ2 1986, s. 14). Toto tvrzení dokládá příkladem neohebných slovních druhů, které jsou z těchto hledisek velmi heterogenní.

Marie Čechová (2011) dále člení ohebná slova na základě morfologického kritéria stejně, tedy podle toho, zda se slova skloňují (jména), či časují (slovesa). Číslovky *napodobují* tvarem ostatní jména, protože nemají vlastní skloňování – mají tedy tvary substantivního (jmenného), zájmenného i složeného (adjektivního) skloňování. Zvláštními případy jsou pak stupňování některých přídavných jmen a příslovci nebo časování podstatných a přídavných slovesných jmen či adjektivní povaha některých slovesných tvarů – přičestí a přechodníků (ČECHOVÁ 2011).

Morfologické kritérium vnímal jako „problematické“ například Miroslav Komárek. Klíčovým pro něj byl poměr mezi sémantickým a syntaktickým kritériem. Na základě předpokladu sepjetí pádové i osobní flexe (rovněž ale také neohebnosti) se syntaktickými funkcemi slov připouštěl možnost odhlédnutí od tohoto hlediska jakožto základ-

ního slovnědruhového kritéria. „*To ovšem neznamená, že formální i mluvnický kategoriální stránka a v neméně míře i slovotvorná stránka nepřispívají k dotvoření slovního druhu*“ (KOMÁREK 2006, s. 15).

2.3 Kritérium syntaktické

Syntaktické kritérium je pro tuto bakalářskou práci klíčové, neboť je základním principem pro třídění neplnovýznamových neohebných slov, mezi která se řadí předložky, spojky a částice. Citoslovce se vyčleňují zvlášť, neboť sice obvykle neplní funkci větného členu, avšak mají samostatnou funkci výpovědi – vyjadřují nálady a city, napodobují zvuky a hlasy z přírody, případně vyjadřují vůli či pokyny a povely, některá navíc mohou fungovat kupříkladu jako slovesa (ČECHOVÁ 2011, s. 89–92).

„*Slova různé druhové platnosti plní rozmanité funkce v mluvnické výstavbě výpovědi, tzn. uplatňují se v rovině syntaktické/skladební jako slova-výpovědi (věty), jako větné členy a jako gramatické výrazy, pomocná slova při větné i textové výstavbě*“ (ČECHOVÁ 2011, s. 89).

Větnými členy jsou zpravidla pouze slova autosémantická, ovšem na výstavbě výpovědi a komunikátu se podílejí i synsémantické slovní druhy – především z důvodu expresivity a modifikace. Problémem syntaktického kritéria je nepřesné rozčlenění, které je způsobené tím, že jeden slovní druh může plnit více větněčlenských funkcí, pouze příslovce směřují k tzv. „*monofunkčnosti*“, avšak jen za předpokladu, že z nich vyčleníme predikativa (ČECHOVÁ 2011).

Miroslav Grepl a Arnošt Lamprecht⁴ přednesli v Praze roku 1956 na celostátní konferenci o vědeckém soudobém poznání hlavní myšlenky ze své stati s názvem *K otázce syntaktické klasifikace slovních druhů*. Pokusili se při klasifikaci slovních druhů upřednostnit právě syntaktické (funkční) kritérium – *kritérium* ve smyslu jediného třídícího principu. Z těchto úvah vyplynulo dělení slov na následující slovní druhy:

- *subjekt-objektiv* (syntaktické substantivum, které zahrnuje jak podmět, tak předmět),
- *predikativ* (přísudková slova – slovesa určitá, predikativa),

⁴ GREPL, M.; LAMPRECHT, A: *K otázce syntaktické klasifikace slovních druhů*, dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/100259/A_Linguistica_07-1959-1_4.pdf?sequence=1

- *atributiv* (syntaktické adjektivum – přívlastek),
- *adpredikativ* (syntaktická příslovce⁵),
- *partikule* (ostatní slovní druhy, které se rozpadají na skupiny slov spojovacích a slov postojových).

Autoři ve své studii ale komentují, že ani přes některé výhody, jakými jsou například přispění k řešení otázky teorie větných členů a jejich klasifikace v oblasti syntaxe či slovnědruhové zařazení neohebných slov, nelze syntaktické kritérium užít jako základní třídící princip. Upozorňují zde například na odvozenost syntaktické funkce ze sémantiky slova či na to, že funkční hledisko je v rozporu s flexivním charakterem češtiny. Závěrem i oni komentují, že bude nezbytné brát v potaz jak morfologické odlišení, tak i funkční (zejména u neohebných slov) a sémantickou (hlavní u slov auto-sémantických) stránku slov. „*Kdybychom totiž nepřihlíželi k sémantice a k syntaktické funkci, nepodařilo by se nám přiřadit substantivisovaná adjektiva typu vrátný k substantivům, kam nepochybně patří. Při čistě syntaktické klasifikaci jsme pak museli spojit zájmena se substantivy a adjektivy a predikativa typu blátivo se slovesy. Je tedy třeba přihlížet ke všem třem stránkám*“ (GREPL – LAMPRECHT 1959, s. 34).

Poněkud kriticky se k tzv. tradičnímu pojetí slovních druhů vymezil Miroslav Komárek. Při úvahách o kritériích klasifikace poukazuje na to, že nespokojenost s tradičním tříděním způsobuje pochybování o samotném pojmu slovního druhu. Domnívá se, že takové smýšlení by spělo ke klasifikování lexikálních jednotek trojím způsobem. Zachovala by se tři hlediska (sémantické, tvarové, syntaktické), avšak odlišovaly by se třídy slov. Na základě významu bychom rozlišovali například názvy osob, živočichů, vlastností, čísel, dějů stavů atd. Tvarové hledisko by vyčlenilo deklinabilia a indeklinabilia různých typů a syntaktické by slova rozdělilo do tříd výrazů, které mohou fungovat jako podmět, předmět, atribut atd. (KOMÁREK 2006, s. 15).

Komárkovi vadilo především pouhé konstatování komplexnosti tří hledisek, v návaznosti na lingvistiku 20. století si totiž pokládal otázku, zda skutečně není možné najít jednotný třídící princip. Dále také apeloval na to, aby se v případě opačném přestala jen komentovat u jednotlivých slovních druhů různá závažnost jednotlivých kritérií,

⁵ Přičemž stavová příslovce náležejí k predikativům, přitakací a popírací se chovají jako věty, modální příslovce náležejí ke služebným slovním druhům, z čehož vyplývá, že mezi syntaktická příslovce řadíme jen ta „vlastní“ – vyjadřující okolnosti místní, časové a způsobové (GREPL – LAMPRECHT, 1959).

aby se všechny aspekty zřetelně odlišily a aby se našlo „... jejich optimální hierarchické uspořádání, jakožto kritérium našeho rozhodování“ (KOMÁREK 2006, s. 15).

Problematickým byl pro něho samotný popis jazyka, který podle Komárka není možný – uznával, že můžeme jazyk modelovat (*empiricky konstruovat*) a následně popsat onen model. Důsledkem takového smýšlení je také zpochybnění popisů gramatiky, neboť ty jsou právě jen popisy a teoriemi různých jazykových modelů. Tento přístup se promítl i do úvah o slovních druzích, Komárek proto navrhoval nový model české slovnědruhově soustavy, ke kterému dodával: „...jsme si vědomi jeho relativnosti, avšak činíme tak v přesvědčení, že se v něm přibližujeme neznámé skutečnosti jazyka více než modely jiné“ (KOMÁREK 2006, s. 17). Navrhovaná slovnědruhová klasifikace (onen model) sice také vycházela ze syntaktických funkcí, avšak poněkud odlišným způsobem, proto se jí budeme věnovat v kontextu funkcí slovních druhů v následující kapitole. Zde znovu upozorníme na Jozefa Ružičku, který se vyhradil vůči Komárkovi, jenž v padesátých letech vyzdvihl syntaktické kritérium jako primární třídící princip. Podotýkal, že: „... slovný druh (*pars orationis*) je trieda slov vyznačujúcich sa istými pozitívnými vlastnosťmi. Preto treba zásadne odmietnuť náhľad, že by sa ktorýkoľvek slovný druh mohol určiť iba syntaktickými kritériami“ (RUŽIČKA 1958, s. 55).

Tradičnímu pojetí se však nevzdaloval jen Komárek. Autoři *Mluvnice češtiny 2* nebyli tak kritičtí jako on, ale založili svou slovnědruhovou teorii převážně na dvou kritériích – tvaroslovném a funkčním. Kromě zacílení na popis tvarosloví české slovní zásoby totiž chtěli i „... soustavně popsat funkce slov a tvarů jako výrazových prostředků v odrazových a komunikačních prostředcích jazyka“ (KOŘENSKÝ in MČ2 1986, s. 14). Uvedená dvě hlediska korespondovala s cíli, které si kladli, přestože takové pojetí představovalo spíše modifikaci tradičního modelu slovnědruhově soustavy. Tato klasifikace tedy vycházela ze dvou pojmů, kterými byly významová báze a funkční příznak. „Významová báze základního slovního druhu je reprezentována významovou složkou symetrického jednoznačného základního jaderného znaku... Funkční příznak je reprezentován příslušnou funkcí splňující požadavek jednoty významu a funkce“ (KOŘENSKÝ in MČ2 1986, s. 16–17).

3 Problematika slovnědruhových přechodů

Absence jednotného třídícího principu, prolínání tří hledisek a z nich plynoucí například odlišný počet slovních druhů byly velmi závažnými prvky úvah o jazyku. Kritéria slovnědruhové klasifikace se zkoumala především kvůli znovu vyvstávajícím obtížím s rozřazením veškerých slov – vždy vyvstával problém s některými prostředek slovní zásoby, které nebylo možné jednoznačně zařadit, někdy šlo dokonce o celé skupiny (například predikativa nebo číslovky, které často nebyvaly pojímány jako samostatný druh). Z různých přístupů vyplývalo, že jedno slovo v kontextu nabývá funkcí více slovních druhů (nemá pouze jednu slovnědruhovou platnost). Postupně se proto pozornost bohemistů přesouvala k problematice funkcí slovních druhů a přechody (transpozicemi) slov mezi nimi. Tato kapitola ve třech podkapitolách přibližuje některé aspekty funkcí slovních druhů s důrazem na jejich tzv. primární funkci a následně se budeme zabývat slovnědruhovými přechody.

3.1 Slovní druhy jako nositelé funkcí

První kapitola končila pojednáním o syntaktickém kritériu, na které nyní navážeme, slovnědruhové přechody uvede zamyšlení nad funkcemi slovních druhů. „*Obecný význam slovního druhu není ovšem možno zjistit zkoumáním vlastností izolovaných slov nebo tříd těchto slov, ale pouze se zřetelem k jejich funkcím*“ (KORĚNSKÝ in MČ2 1986, s. 17).

Prioritní postavení syntaktického kritéria má své opodstatnění v přesvědčení, že věta je nadřazena slovu, jak uvádí Komárek (2006, s. 17): „*začlenění do větného kontextu je konečným cílem slova a jeho gramatických tvarů, pouze jako větný člen nebo pomocná gramatická součást věty může slovo plnit svůj úkol v konkrétní promluvě.*“ Morfologické vlastnosti slova nabývají smyslu až díky syntaktické funkci, což koresponduje s tím, že slovní druhy či gramatické kategorie se zjišťují větným rozбором (KOMÁREK 2006).

„*Pokud jde o funkce slovních tvarů, je přirozené řadit jejich popis do skladby, protože jde o prostředky realizace syntaktických obsahů. Slovnětvarové prostředky tvoří systém, a proto má každý z nich určité předpoklady pro ztvárnění některých syntaktických obsahů. Proto má smysl pojednávat o významech tvarů slov ve skladbě i souborně, a to v jejich slovnědruhovém uspořádání*“ (HRABĚ in SaS 1980, s. 72-75).

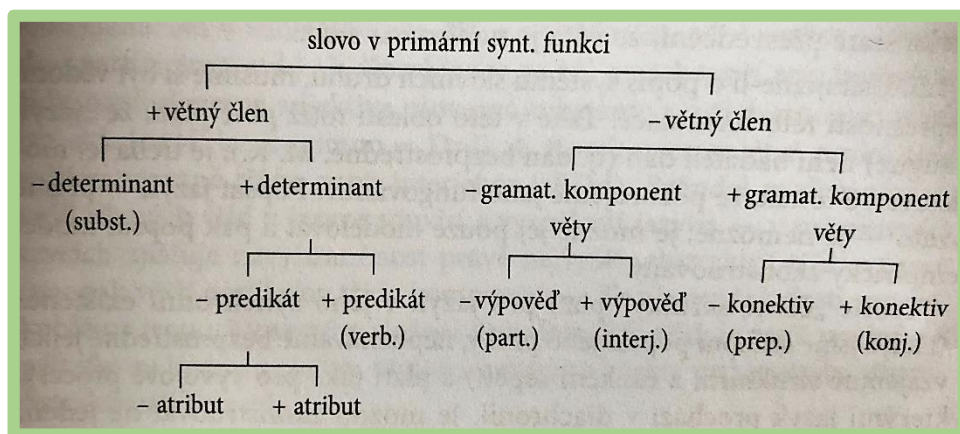
Když se Miroslav Komárek pokoušel navrhnout nový model české slovnědruhové soustavy, vycházel ze syntaktického kritéria. Odlišoval se však tím, že radikálně odmítal ztotožňování slovních druhů s větnými členy. Slovní druh, jakožto nositel funkce, podle něj nemůže být nikdy považován za funkci samu (tedy větný člen). Základem jeho pojetí bylo, že jeden slovní druh obvykle neplní jen jednu syntaktickou funkci. Právě to se může jevit poněkud paradoxně, obvykle se totiž jednalo o hlavní argument proti syntaktickému pojetí slovnědruhové klasifikace. Mnohost funkcí však neznamenala jejich rovnocenné postavení, Komárek proto poukazoval na jejich hierarchii. Tímto způsobem došel k závěru, že v nerovnocenném postavení jednotlivých funkcí musí být některá z nich primární (KOMÁREK 2006, s. 17–20).

Jednotlivé charakteristiky (vlastnosti) slov jsou navíc závislé na kontextu, ze kterého není možné jednotlivá slova vyjmout (vyvázat). Vondráček proto ve své studii s názvem *Vlastnosti slova a slovní druhy* upozorňuje, že slovnědruhová platnost (vycházející z řečového uplatnění výrazu) by se měla hodnotit pouze v aktuálním kontextu. „Na pozadí proměnlivých kontextů lze však sledovat převažující (primární), resp. sekundární a terciální komplex rolí slova a vyvozovat z nich systémovou slovnědruhovou platnost jednotlivých lexií“ (VONDRÁČEK 2013, s. 18).

3.2 Primární funkce slovních druhů

S potenciální mnohostí funkcí, popsanou v předešlé podkapitole, nutně musíme uvažovat o významech slovních druhů v rámci kontextu jejich funkcí. Miroslav Komárek poukazoval na vztah mezi syntaktickými funkcemi a tzv. nejjobecnějšími významy slovních druhů. Tato provázanost je podle něho zcela přirozenou – například že syntaktická funkce atributu náleží adjektivu. „Důležité je, že tento vztah je právě mezi významem slovního druhu a jeho primární syntaktickou funkcí: lze říci, že v primární funkci je slovní druh nejvíce sám sebou“ (KOMÁREK 2006, s. 20).

Primární syntaktické funkce jsou odvozeny z lexikálních významů, neboli „ukazují k významové stránce slov“ (KOMÁREK 2006, s. 19). Komárek do značné míry vycházel z Kuryłowiczova pojetí primárních a sekundárních funkcí slovních druhů – ta primární se totiž stává jednotícím principem každého slovního druhu. Pokud bychom tradiční slovnědruhovou klasifikaci vykládali na základě primárních syntaktických funkcí (například funkce subjektu jakožto primární funkce substantiv), měla by soustava slovních druhů následující podobu (KOMÁREK 2006, s. 18):

Obrázek 1: Slovnědruhovú klasifikace podle primární funkce (KOMÁREK 2006, s. 18)

„Jestliže rozdíly v primární funkci slov a slovních typů jsou spjatý s rozdílným slovnědruhovým významem, znamená to, že primární syntaktická funkce je jako kritérium slovních druhů plně vhodná a vyděluje slovní druh v jeho celistvosti, tedy i s jeho vlastnostmi významovými. Rozdíly v primárních syntaktických funkcích ukazují k rozdílným významovým“ (KOMÁREK 1958, s. 49).

Primární a sekundární (případně terciální) syntaktické funkce slovních druhů jsou důvodem tzv. posunů. „Všeobecně lze říci, že význam slovního druhu je při plnění sekundární funkce posunut, je zabarven sémantikou slovního druhu, který má tuto funkci jako primární...“ (KOMÁREK 2006, s. 20). Toto tvrzení dokládá Komárek na příkladu adjektiva, které jakožto spona predikátu získává významy osoby, času a slovesného způsobu. Právě z toho důvodu dochází k situacím, kdy slovo začne plnit některou druhotnou funkci (svého slovního druhu), čímž přechází k jinému slovnímu druhu. Mění se tedy jeho slovnědruhovú platnost (KOMÁREK 1958, s. 49).

3.3 Slovnědruhové přechody

„Jestliže slovní druh plní jinou funkci než primární, je shoda mezi syntaktickou funkcí a významem slovního druhu porušena“ (KOMÁREK 1958, s. 49). Právě takové porušení způsobuje transpozice (přechody, přesahy, posuny), které Komárek (1958, s. 49) dokládá na příkladu slova *syť* ve větě *Syť hladovému nevěří*. V tomto případě totiž adjektivum plní funkci jiného slovního druhu (funkce subjektu je primární funkcí substantiv).

Slovní druhy (zvláště ty neohebné) nemají ostré hranice, nejsou izolované, což je dáno především zmiňovanou mnohostí jejich funkcí. Jevu, kdy jeden slovní druh začne plnit funkce jiných slovních druhů, se říká slovnědruhová transpozice – právě ta se (spolu s několika dalšími faktory) podílí na komplikovanosti třídění slov do slovních druhů. „Klasifikace musí zahrnovat principy přesahů mezi slovními druhy, musí vystihovat typy posunů v syntaktických funkcích a ve významech, a to ve vzájemných vztazích funkční a významové stránky“ (KOŘENSKÝ in MČ2 1986, s. 15).

Poměrně komplexně a obsáhle se pojednává o slovnědruhových transpozicích v *Mluvnici češtiny 2* z roku 1986. Toto pojetí vymezuje pět dynamických principů, které tvoří tzv. *dialektickou jednotu* a díky nimž „se uskutečňuje proces vzniku a vývoje jazyka směřující od jednoduchých symetrických a jednoznačných znakových vztahů (tedy od jaderných znakových vztahů) k současné rozvinuté soustavě základních slovních druhů a jejich funkcí“ (KOŘENSKÝ in MČ2 1986, s. 19). Výtkou k této teorii by mohla být její složitost, která je ale při snaze maximálně postihnout proměny funkcí slovních druhů zřejmě nevyhnutelným důsledkem. Pokusíme se tedy nejprve zjednodušeně interpretovat ony dynamické principy, poté se za účelem srovnání zaměříme na pojetí transpozic slovních druhů v několika novějších publikacích.

Prvním dynamickým procesem je přenesení výrazové složky, čímž se mění nebo specifikuje význam a výraz. Dále podle ukončenosti (neukončenosti) procesu přechodu můžeme rozlišit gramatickou a slovotvornou transpozici. Při gramatické je jeden slovní druh obohacen o sekundární funkce, naproti tomu při slovotvorné dochází ke změně slovního druhu. Hranice mezi nimi jsou rozostřené, někdy dokonce „nabízejí“ možnost dvojího výkladu (interpretace). Principem tohoto druhého procesu je narušení korespondence významu a primární funkce. Transpozice gramatické a slovotvorné se označují jako tzv. *systémové*, kterým konkurují přechody funkční. Právě ty reflektuje

třetí, dynamický princip: „*Zatímco transpozice gramatické a slovtvorné působí v rámci systému základních slovních druhů jako celku (transpozice slovtvorné ve vzájemných vztazích mezi slovními druhy, transpozice gramatické uvnitř slovního druhu), transpoziční procesy funkční se týkají standardních funkčních aktualizací komunikačních užití jednotlivých slovnědruhových forem ve výpovědi a textu*“ (KOŘENSKÝ in MČ2 1986, s. 19–20). Čtvrtý princip popisuje tři charakteristiky transpozic, jejichž důsledkem je vznik sekundárních či terciálních funkcí. Posledním dynamickým principem je vysvětlení funkční a sémantické jednoty, kterou určuje významová báze, což objasňuje vznik výrazových prostředků plnicích „nové“ funkce (KOŘENSKÝ in MČ2 1986, s. 13).

Novější, běžně dostupné, publikace se ale slovnědruhovými transpozicemi příliš nezabývají. Například velmi populární *Čeština – řeč a jazyk*, na jejímž vzniku se podílel kolektiv složený z Marie Čechové, Miloše Dokulila, Zdeňka Hlavsy, Josefa Hrbáčka a Zdeňky Hruškové, na transpozice naráží spíše z hlediska slovtvorby a výjimečně se o některých slovnědruhových přechodech dozvídáme v kapitolách o jednotlivých slovních druzích. Brněnská *Příruční mluvnice češtiny* sice morfologii, zpracovanou Zdenkou Rusínovou a Markem Nekulou, pojímá jako část gramatiky pojednávající o slovních druzích, ale jejich transpozicím zde není nijak výrazně věnována pozornost. Přínosným je zde však příspěvek o partikulích (konkrétně o modifikačních částicích), v němž Nekula zmiňuje několik výrazů, které s ohledem na kontext signalizují funkce výpovědi. Jedná se o „*specificky užití výrazy příznačné pro mluvený jazyk, které primárně přísluší k jiným slovním druhům nebo jiným typům částic...*“ (NEKULA in PMČ 1995, s. 362).

3.3.1 Partikulizace

Nový encyklopedický slovník češtiny v rámci hesla Slovní druh sice transpozice zahrnuje, avšak píše se zde: „*Tyto procesy gramatika analyzuje jako substantivizaci, adjektivizaci, adverbializaci a verbalizaci*“ (KARLÍK, KOŘENSKÝ in ESČ 2016, s. 1684). Pro naši práci klíčová partikulizace (viz dále) v oněch procesech není zahrnuta, avšak v rámci hesla Částice o ní Nekula pojednává (například zmínkou o tzv. partikulizaci vedlejších vět, kterou se zabýval Miroslav Grepl).

Slovnědruhov $\acute{e}$ transpozice byly p $\acute{r}$ edm $\acute{e}$ tem mnoha odborn $\acute{y}$ ch $\acute{c}$ l $\acute{a}$ n $\acute{u}$ k $\acute{u}$, nap $\acute{r}$ íklad Josef Filipec vydal v $\acute{c}$ asopisu *Slovo a slovesnost* stat $\acute{y}$ s n $\acute{a$ zvem *K ot $\acute{a$ zce konverze a p $\acute{r}$ echodu slovn $\acute{ı$ ch druh $\acute{u}$ v dnešní $\acute{c}$ eštin $\acute{e}$* (FILIPEC in SaS 1972, s. 122–129).

Josef Filipec uv $\acute{a}$ d $\acute{ı}$ sv $\acute{y}$ j $\acute{c}$ l $\acute{a}$ nek o p $\acute{r}$ echodech slov mezi slovn $\acute{ı$ mi druhy tak, $\acute{z}$ e se jedná: „...o t $\acute{e$ ma, jemu $\acute{z}$ v $\acute{e}$ noval v bohemistice nejv $\acute{e}$ tší pozornost M. Dokulil, s využit $\acute{ı$ m podn $\acute{e$ tu sovětského lingvisty a lexikologa A. I. Smirnického a n $\acute{e}$ kter $\acute{y}$ ch v $\acute{y}$ znamn $\acute{y}$ ch zahrani $\acute{c}$ n $\acute{ı$ ch i dom $\acute{a$ c $\acute{ı$ ch anglist $\acute{u}$ “ (FILIPEC in SaS 1972, s. 122–129). Pr $\acute{a$ v $\acute{e}$ na Dokulila $\acute{c}$ asto odkazuje a mnoho jeho myšlenek p $\acute{r}$ eb $\acute{ı$ rá. Filipec nejprve upozorňuje na nar $\acute{u}$ staj $\acute{ı$ c $\acute{ı}$ p $\acute{o$ čet slovn $\acute{e}$ druhov $\acute{y}$ ch p $\acute{r}$ echod $\acute{u}$ a na nedořešen $\acute{e}$ probl $\acute{e$ m $\acute{y}$, kter $\acute{e}$ je doprov $\acute{a$ zej $\acute{ı}$ (nap $\acute{r}$ íklad podstata a typy transpozic $\acute{c}$ i hranice slov). Zm $\acute{ı$ ňuje rovn $\acute{e$ ž nepřesnost terminologie a poukazuje na to, $\acute{z}$ e slovn $\acute{ı$ druhy nejsou homogenn $\acute{ı$ mi t $\acute{r}$ ídami. Dokulilovi vy $\acute{c}$ ítá, $\acute{z}$ e upozadil neohebná slova, p $\acute{r}$ esto $\acute{z}$ e s $\acute{a$ m p $\acute{r}$ i popisu p $\acute{r}$ echod $\acute{u}$ u jednotliv $\acute{y}$ ch slovn $\acute{ı$ ch druh $\acute{u}$ t $\acute{e$ m neohebn $\acute{y}$ m v $\acute{e}$ nuje zna $\acute{c}$ n $\acute{e}$ menší prostor. $\acute{C}$ ástice opom $\acute{ı$ j $\acute{ı}$ a nará $\acute{z}$ í na n $\acute{e}$ pouze p $\acute{r}$ i komentov $\acute{a$ n $\acute{ı$ řidších p $\acute{r}$ echod $\acute{u}$ adverb $\acute{ı}$ k $\acute{c}$ ástic $\acute{ı$ m $\acute{c}$ i omezen $\acute{y}$ ch p $\acute{r}$ echod $\acute{u}$ mezi spojkami a $\acute{c}$ ásticemi. Odm $\acute{ı$ tá n $\acute{a$ zory, $\acute{z}$ e by se mohlo jednat o homonymii $\acute{c}$ i polysémii a dodává, $\acute{z}$ e: „...p $\acute{r}$ echod slovn $\acute{ı$ ch druh $\acute{u}$ neexistuje v tom smyslu, $\acute{z}$ e by jedno slovo, jedna lexikáln $\acute{ı$ jednotka (daná vztahem lexému a sémému) p $\acute{r}$ islušela z $\acute{a$ roveň k dv $\acute{e$ ma nebo v $\acute{ı$ c $\acute{e}$ druh $\acute{u}$ m slov. V $\acute{z}$ dy existuje jedno slovo jednoho slovn $\acute{ı$ ho druhu a jin $\acute{e}$ slovo jiného slovn $\acute{ı$ ho druhu, i když je jejich slovn $\acute{ı$ lexikáln $\acute{ı$ podoba (lexémy) stejná (nap $\acute{r}$. adv.—p $\acute{r}$ edl.)“ (FILIPEC in SaS 1972, s. 122–129). Z $\acute{a$ v $\acute{e$ rem ješt $\acute{e}$ nará $\acute{z}$ í na t $\acute{r}$ i možná st $\acute{a$ d $\acute{ı$ a p $\acute{r}$ echodu (vznik $\acute{a$ n $\acute{ı$, rozv $\acute{ı$ jen $\acute{ı}$ a ustupov $\acute{a$ n $\acute{ı}$) a dodává, $\acute{z}$ e „se projevuje zm $\acute{e$ n $\acute{e$ ná slovn $\acute{e}$ druhová funkce jen v kontextov $\acute{e}$ m užit $\acute{ı$ základn $\acute{ı$ ho slova“ (FILIPEC in SaS 1972, s. 122–129).

Miloslav Vondrá $\acute{c}$ ek v p $\acute{r}$ ísp $\acute{e$ vk $\acute{u}$ o slovn $\acute{ı$ ch druzích a nejasn $\acute{y}$ ch hranicích mezi nimi dodává: „Slovn $\acute{e}$ druhové kategorie jsou základem nejen pro systematický popis flexe, syntaktick $\acute{y}$ ch vlastnost $\acute{ı$ jazykov $\acute{y}$ ch p $\acute{r}$ ostředk $\acute{u}$ i pro postižen $\acute{ı$ jejich sémantiky, ale také pro reflexi mezikategoriáln $\acute{ı$ ch p $\acute{r}$ echod $\acute{u}$ “ (VONDRÁČEK 2013, s. 18).

Slovn $\acute{e}$ druhové p $\acute{r}$ echody jsou ústředn $\acute{ı$ m t $\acute{e$ matem této bakalářské p $\acute{r}$ áce, proto se na n $\acute{e}$ zam $\acute{e$ říme v $\acute{ı$ c $\acute{e}$. Následuj $\acute{ı$ c $\acute{ı}$ kapitola, v ní $\acute{z}$ analyzujeme pojet $\acute{ı}$ $\acute{c}$ ástic ve vybran $\acute{y}$ ch mluvnicích a možn $\acute{o$ sti jejich vn $\acute{ı$ t $\acute{r$ n $\acute{ı$ diferenciac $\acute{e}$, a p $\acute{r}$ edevš $\acute{ı$ m $\acute{c}$ tvrtá kapitola o slovn $\acute{e}$ druhov $\acute{y}$ ch hranicích p $\acute{r}$ íslovc $\acute{ı}$ a $\acute{c}$ ástic, budou vyloženy se z $\acute{r}$ etelem ke vztah $\acute{u}$ m mezi slovn $\acute{ı$ mi druhy a možn $\acute{o$ stmi p $\acute{r}$ echod $\acute{u}$ lexikáln $\acute{ı$ ch p $\acute{r}$ ostředk $\acute{u}$ mezi nimi.

Závěrem kapitoly ještě podotkneme, že ne vždy se přechody mezi slovními druhy označují jako transpozice. Například Oldřich Leška (1960, s. 43) v *Rusko-českých studiích* jako slovnědruhovou transpozici uznává „... *přenášení téhož věcného obsahu do různých skladebních funkcí.*“ Jedná se tedy kupříkladu o transpozici od *něžný* k *něžnost*. Podobný přístup můžeme pozorovat i v některých současných příručkách a článcích. V této práci se přidržíme názoru, že o slovnědruhovou transpozici se jedná i v případech, kdy jeden výraz může plnit funkce vícero slovních druhů v závislosti na výše popsaných primárních a sekundárních funkcích. Tento jev však často bývá pokládán pouze za homonymii.

Užívání částic ovlivňuje i styl projevu (textu), proto se dostává rovněž do popředí zájmu stylistiky. Například Marie Čechová v *Současné stylistice*, v rámci pojednání o slohové charakteristice výrazových prostředků, uvádí: „*V jazykové praxi se setkáváme s procesem, kdy různé výrazy (a dokonce i věty) ztrácejí svou původní sémantickou i syntaktickou roli a nabývají povahu částic (partikulí), proto M. Grepl mluví o **partikulizaci** (1989)*“ (ČECHOVÁ 2008, s. 160). Partikulizaci považujeme za specifický slovnědruhový přechod, kdy se sice nemění tvar výrazu (adverbia), avšak dochází k proměně jeho funkčního užití ve výpovědi.

4 Částice v českých mluvnicích a příručkách

Dlouho opomíjený slovní druh poprvé zpracovali až ve 14. století autoři čínských gramatik. „*Musíme však mít na zřeteli, že partikule v čínštině nebo v japonštině nelze srovnávat s pojetím partikulí, které je rozšířeno v Evropě. Do evropské lingvistiky se úvahy o partikulích dostávají až začátkem 20. století, a to spíše okrajově*“ (ADAMOVIČOVÁ 2017, s. 89).

Částice jsou neohebným slovním druhem, z hlediska významu jsou řazeny k nezákladním slovním druhům nesamostatným (spolu s předložkami a spojkami) a obecně je uznávána komplikovanost jejich užití s ohledem na komunikační situace (tedy na kontextuální „zapojení“). Přestože na tomto vymezení se většina odborných textů shodne, přístup k částicím a jejich diferenciaci nebyl vždy zcela jasný. Ještě v rámci dnešní bohemistiky můžeme sledovat odlišná pojetí tohoto slovního druhu. Cílem této kapitoly je porovnání přístupů k částicím ve vybraných publikacích.

„*Částicemi se v české lingvistické tradici rozumí velmi různorodá skupina neohebných výrazů se synsémantickým významem, která nezahrnuje výrazy spojkové a předložkové*“ (NEKULA in PMČ 1995, s. 358).

Naším cílem není pouze povrchový výčet gramatik, které se problematikou partikulí zabývaly. Pokusíme se zachytit proměny ve vývoji uvažování o částicích. Nebudeme se tedy zabývat vývojem částic samotných od počátků úvah o jazycích (ten bude spíše nastíněn), ale představíme si různá pojetí vybraných autorů jazykovědné bohemistiky. Od 50. let minulého století probíhala sovětská jazykovědná diskuse. Díky srovnávací jazykovědě se začala výrazně rozvíjet i bohemistika (HRBÁČEK 1995, s. 142).

Začneme nejprve Janem Gebauerem, který vycházel ze srovnávací jazykovědy a na konci 19. století vydal *Historickou mluvnici jazyka českého*. Čtyřsvazkové dílo, zahrnující hláskosloví, tvarosloví a skladbu, přineslo mnoho nových poznatků. Gebauer, jako jeden z prvních, vydával rovněž mluvnice současné češtiny, mezi které patří *Mluvnice česká pro školy střední a ústavy učitelské I, II (1890)*, *Krátká mluvnice česká (1891)* a *Příruční mluvnice jazyka českého (1900)*. Do 2. světové války výuka spisovného jazyka českého na školách vycházela právě z Gebauerových mluvnic, přepracovali je později Václav Ertl a František Trávníček (HRBÁČEK 1995, s. 142).

„Proti přežívajícímu mladogramatismu se v dvacátých letech (...) začala formovat nová jazykovědná orientace, známá dnes pod jménem strukturalismus, která vyústila u nás v roce 1926 v založení Pražského lingvistického kroužku (PLK). Zakladatelem (...) byl Vilém Mathesius, mezi čelné jeho představitele patřili dále B. Havránek, B. Trnka, V. Skalička, J. Vachek, J. Mukařovský, R. Jakobson, N. Trubeckoj, S. Kacevskij aj.“ (HRBÁČEK 1995, s. 138).

Bohuslav Havránek byl jedním z nejvýznamnějších bohemistů Pražského lingvistického kroužku, přestože jeho zájem o češtinu pocházel z původního zaměření na slovanskou jazykovědu. Společně s Aloisem Jedličkou, který byl jeho žákem, napsali *Stručnou mluvnici českou* (vydanou 1950) a *Českou mluvnici*, která byla poprvé vydána roku 1951 (HRBÁČEK 1995, s. 138–140).

Autoři *České mluvnice* v třetí kapitole s názvem *Tvarosloví (nauka o stavbě slova)* nejprve pojednávají o slově a jeho významu, který je dvojí – slovní (věcný, lexikální) a mluvnický (gramatický). Dodávají však, že dle „... *převahy slovních (lexikálních) nebo mluvnických (gramatických) významů lze dělit slova na tři skupiny...*“ (ČM, 1960, s. 78). Jedná se o skupiny slov lexikálních, slov lexikálně gramatických a slov gramatických (do těch řadí spolu s předložkami, spojkami a pomocnými slovy i částice). Výklad je doplněn poznámkou o tom, že slova gramatická nejsou větnými členy. O slovních druzích dále pojednávají v rámci způsobů tvoření slovních tvarů a zdůrazňují, že slovních druhů se rozeznává deset, přičemž jejich klasifikace je založena na třech kritériích. Částice zde definují jako „... *slova, která uvozují věty a označují druh nebo charakter věty nebo i slova (větu přací ap.)*“ (ČM 1960, s. 90). Jako příklady partikulí uvádějí *ať, necht', kéž* a *což*. Upozorňují rovněž na transpozice. „*Některé spojky mívají platnost částic, jako aby, i, a; v platnost pouhé částice poklesají také některá citoslovce (ach bože apod.). V případech pochybných řadíme taková slova tam, kam náleží podle významů mluvnických*“ (ČM 1960, s. 91).

Havránek s Jedličkou spojili výklad spojek a částic do jedné kapitoly, ve které definici částic rozšiřují – doplňují, že „...*vyjadřují i jejich (větný) charakter druhový (rozkaz, otázku, zvolání) anebo různé jejich modální odstíny nebo citové zabarvení*“ (ČM 1960, s. 272). Autoři dále dodávají, že částice nejsou samy větnými členy a navíc se odlišují od tzv. vlastních spojek, neboť nespojují věty (např. *Ať o tobě brzo uslyšíme!*). „*Jako částice zvláště s významem zdůrazňujícím, vytýkacím, upozorňujícím nebo náladovým*

fungují také slova, která jindy mají platnost příslovečnou, nebo citoslovečnou“ (ČM 1960, s. 272). Jedním z takových příkladů je věta: *Jen s chutí do toho!* Upozorňují, že *úlohu částic* někdy plní i větné spojky, pokud vyjadřují modalitu (způsobový charakter) – například *Když on je tak divný!* Závěrem dodávají, že někdy se za částice považují i některá příslovce – zvláště přitakací (*ano, dobrá*), vybízecí (*tak*) a způsobová (*asi, snad, prý*), (ČM 1960, s. 272).

Ve *Stručné mluvnici české* jsou částice opět v jedné kapitole se spojkami, jen jsou pojaty stručněji. Definované jsou jako „*slova neohebná, která uvozují samostatné věty a naznačují jejich druh (otázku, rozkaz, zvolání) anebo různý postoj mluvčího k jejich obsahu, např. ať, nechť, kéž, což*“ (ČM 1960, s. 146). Mírně odlišné je pojetí vztahu částic a příslovcí, kde už se neuvádí, že některá příslovce se považují za částice. Autoři v závěru kapitoly naopak píší, že částice s významem přitakacím, vybízecím nebo způsobovým, které neuvozují věty, bývají někdy řazeny k příslovcím. Primárně se tedy jedná o částice (SMČ 1966).

„*Nejvýznamnějším bohemistou, který stál mimo okruh pražské školy, byl v 1. pol. 20. stol. profesor brněnské univerzity František Trávníček (1888–1961)*“ (HRBÁČEK 1995, s. 140). Zabýval se především dialekty, což se projevilo i v jeho *Historické mluvnici československé* (1935), v níž „*podal obraz hláskového a tvarového vývoje češtiny založený hojně na faktech nářečních*“ (HRBÁČEK 1995, s. 140).

Trávníček přepracoval *Příruční mluvnici jazyka českého*, jejímž autorem byl Jan Gebauer, jeho hlavním dílem o současném jazyce je *Mluvnice spisovné češtiny*, „... *kteřá byla donedávna rozsahem naší největší mluvnici češtiny*“ (HRBÁČEK 1995, s. 141). Autor zmiňuje, že doposud nebyly částice uváděny jakožto samostatný slovní druh, což vnímá jako nedostatek. Upozorňuje na problém mísení termínů pro označení neohebných slovních druhů (částice, partikule, slovice; viz níže), a s ohledem na různou funkci ve větě navrhuje užití termínu částice pouze pro značení slovního druhu s *uvozovacím mluvnickým úkonem*. Partikule definuje jako skupinu neohebných slov, která jsou příbuzná příslovcím a spojkám, ale: „*Uvozují obecně věty co do jejich rázu, vyznačují obecně ráz vět, a to jednak obsahový, jednak citový*“ (TRÁVNÍČEK 1951, s. 1472). Odlišuje je od spojek, protože ačkoli mají i částice mluvnický význam, tak nenaznačují vztahy mezi větami. Uvozovací funkci mají i tzv. vedlejší spojky (např. *když*

jsem vstal), avšak zároveň naznačují vztah mezi větami v souvětí. „*Naproti tomu částice jen a jen uvozují větu, naznačují ráz jí samé, nikoli též vztah k větě jiné. Proto bývají též ve větách samostatných. Jde tu tedy o dva rozdílné úkony větoslovné a jejich výrazové prostředky je třeba odlišovati jako dva různé slovní druhy*“ (TRÁVNÍČEK 1951, s. 1472). Částice dělí na obsahové a citové, rovněž upozorňuje, že slova, která mají funkci částic, mohou plnit například funkce citoslovcí či spojek (o příslovcích zde nepojednává). Dodává také, že citové částice vznikly z tázacích citových vět – například *copak* tedy ztratilo větnou platnost a stalo se citovou částicí slovesné věty s funkcí vyjádření podivu (TRÁVNÍČEK 1951, s. 617–1497).

Dalším autorem, jehož pojetí si představíme, bude Vladimír Šmilauer. Než se ale dostaneme k jeho publikaci z roku 1972 s názvem *Nauka o českém jazyku*, tak si nejprve opět připomene Ružičkův výstup z konference věnované historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků (1957), který uvedl představením čtyř, podle něho problematických, slovních druhů – částic, modálních slov, predikativ a spon. „*Je veľkou zásluhou ruských a sovietských lingvistov, že sa intenzívne venuju problematice slovných druhov a že sa usilujú nájsť miesto každému slovu v rámci klasifikácie. Toto úsilie má doteraz kladné výsledky pre rusistiku, najmä vo vymedzení částic a modálních slov*“ (RUŽIČKA 1957, s. 55).

Navážeme na Ružičkovo ocenění ruských lingvistů a upozorníme rovněž na jednoho výrazného slovenského jazykovědce. Díky blízkosti jazyků (a celkové provázanosti slovanských jazyků) někteří autoři vycházeli i ze slovenštiny. Slovenští jazykovědci se navíc částicemi zabývali mnohem dříve, komentoval to už v 60. letech například Jaroslav Bauer (1964): „*Ve vymezení částic jako slovního druhu není dosud jednoty. V posledních letech se o tom psalo zvl. na Slovensku, ale i u nás se cítí zpracování této otázky jako velice naléhavé.*“

Důležitým je pro nás Jozef Mistrík, který se zabýval morfologií a již v 60. letech věnoval značnou pozornost částicím. Děлил je na dva základní typy – *uvadzacie* a *vytyčovacie*. *Uvadzacie* se dále dělily na *pripajacie* a *pobádacie*. *Vytyčovacie* částice se členily na tři podtypy, kterými jsou *vysvetlovacie*, *hodnotiacie* a *zdorazňovacie*. Poněkud překvapivé je, že například výraz *už* je řadí pouze k částicím, nikoli k příslovcím (MISTRÍK in MSJ 1966).

Kopečný v *Základech české skladby* z roku 1962 pojímá částice především s důrazem na jejich modalitu (k tzv. modálním slovům kromě nich řadí také modální adverbia). Zajímavé pro nás je zacházení s termíny (částice a partikule). „*Termín částice bych však radil ponechat jen pro opravdové partikule, tj. pro zlomky slov, které poklesly na formanty: -pak, -že, -li...; bych, by... jsem, jsi, jsme, jste jakožto morfémy na označení kondicionálu nebo minulého tvaru*“ (KOPEČNÝ 1962, s. 148). Již při vymezování slovních druhů autor zmiňoval, že úlohou spojek a částic je udávání rázu věty, přičemž doporučoval slova, která se podílejí na vyjadřování modality věty, řadit k tzv. modálním slovům, ne k částicím. Při dodržení tohoto doporučení pak nedochází k rozporu mezi zmiňovanými pojmy, neboť k částicím (partikulám) se řadí pouze „*slovce pokleslá na slovotvorný prostředek (zda-li, co-pak...) nebo prostředek tvarotvorný (psal bych, psal jsem, psals apod.)*“, a ostatní výrazy pak patří k třídě modálních slov KOPEČNÝ 1962, s. 148).

Nejednotné zacházení s termíny pro označování neohebných slovních druhů však bylo součástí diskusí již dříve. Už Trávníček v *Mluvnici spisovné češtiny* na konci kapitoly o částicích uvádí: „*Názvem částice se někdy označují všechna slova neohebná. Je to značně nepřesné, protože neohebná slova mají velmi rozmanité úkony... Nemá smyslu, zaváděti vedle jednoho souborného názvu druhý, nepřesný*“ (TRÁVNÍČEK 1951, s. 1474). Zmiňuje rovněž výraz *slovce* jakožto označení částic, ovšem dodává, že to je možné, jen pokud se nesnažíme částice vymezit (jako slovní druh), neboť se tímto pojmem označují mnohá z neohebných slov (TRÁVNÍČEK 1951, s. 617–1497).

Nyní se dostáváme k 70. létům, kdy Vladimír Šmilauer vydal *Nauku o českém jazyku*. Časticemi se nezabývá nijak rozsáhle, ale zdůrazňuje především vztah částic a postojů mluvčího a pozornost věnuje rovněž původu částic. Partikule srovnává s dalšími neohebnými slovními druhy, vůči kterým je vymezuje: „*... stejně jako předložky a spojky (jsou) neohebnými slovy a stejně nejsou větným členem; ale na rozdíl od nich nevyjadřují vztahy větných členů, nýbrž vztah mluvčího k větě a k jednotlivým významům...*“ (ŠMILAUER 1972, s. 34).

Šmilauer (1972, s. 35) rozlišuje pět funkcí částic, kterými se podrobněji budeme zabývat v kapitole o klasifikaci, jedná se o následující:

- uvozování vět a označení jejich druhu a povahy,
- vyjádření stanoviska mluvčího k obsahu věty,

- přitakací větná funkce,
- zdůrazňování členů,
- dodávání rázu výpovědi (např. důvěrnost či familiárnost).

Šmilauer se zabývá rovněž původem částic – obvykle vznikly posunem významu slov ohebných (*to, ono, což*), či z příslovčí (*vážně, zřejmě*) a ze spojek (souřadících: *i, ani, také, však*, i podřadících: *zda, -li, zdali; aby, kdyby, že*). Mezi „původní“ částice (tedy zvláštní slova) řadí *ať, necht', bodejt', prý* (ŠMILAUER 1972, s. 35). Zajímavou drobností je, že ačkoli autor částice vymezuje jako samostatný slovní druh, jako jedinými se jimi nezabývá z hlediska frekvence.

Od třicátých let minulého století byl díky vlivu strukturalismu zájem především o jazykový systém a komunikačním procesům se věnovalo mnohem méně pozornosti. „*Od počátku sedmdesátých let lze pozorovat v jazykovědě v mezinárodním měřítku „komunikačně-pragmatický obrat“ (G. Helbig), tj. příklon k lingvistice orientované komunikativně*“ (HRBÁČEK 1995, s. 142). Komunikační funkce jsou klíčové pro zabývání se částicemi, což nezpochybnitelně reflektoval už v roce 1986 v *Mluvnici češtiny* (2) Oldřich Uličný, když tento slovní druh definoval následovně: „*Částice jsou textové formativy s charakteristickým rozptylem funkčních vlastností, slouží podobně jako citoslovce v oblasti vztahů mezi komunikací (textem), skutečností a účastníky komunikačního aktu*“ (KOŘENSKÝ in MČ2 1986, s. 22).

Nový encyklopedický slovník češtiny upozorňuje na to, že se částicím věnovala větší pozornost právě až od 80. let. Běžným bylo i pojetí částic jako zbytkového („odpadního“) slovního druhu, ke kterému se proto řadila „... *neohebná symsémantika, která nelze přiřadit k citoslovcím, předložkám, spojkám ani symsémantickým a deiktickým adverbiím*“ (EŠČ 2016). Na jedné straně lingvisté (ve snaze vypořádat se s tímto komplikovaným slovním druhem) nejprve za částice považovali všechny neohebné slovní druhy, jindy ale rozřadili slova ke všem neohebným slovním druhům a jako částice určili ta, která se „nehodila“ nikam jinam. Některé modernější práce proto hovoří o dvojím pojetí částic – tedy o užším a širším. Výše jsme se zabývali problémem terminologie, kterému se věnuje i brněnská *Příruční mluvnice češtiny*, kde je k latinskému výrazu pro částice dodáváno: „*S ohledem na svůj symsémantický význam bývají však částice někdy řazeny do jedné skupiny spolu se spojkami a předložkami. Výrazy této*

skupiny neohebných výrazů se synsémantickým významem pak bývají nerozlišeně označovány jako partikule“ (NEKULA in PMČ 1995, s. 358).

V naší práci se však přidržíme pojetí, které je například v *Mluvnici češtiny* (2), kde je výraz partikule užívaný nerozlišeně jako latinský termín pro částice. V této mluvnici jsou dále definovány jako: „*nezákladní slovní druh, vyjadřující vztah mluvčího ke sdělované skutečnosti, k adresátovi, k obsahu či členění textu; nejsou komponenty ZVS a jejich derivátů a neúčastní se na jejich stavbě ani jako pomocné prvky“ (ULIČNÝ in MČ2 1986, s. 228).*

Mluvnice češtiny pojednává o částicích nejkomplexněji z doposud rozebíraných mluvnic. Jako základní je zde uvedena aktualizací funkce částic, která způsobuje, že jsou partikule expresivně zabarvenými slovy, „*...jejich expresivita se pohybuje mezi krajními body emocionality a intelektuálnosti“ (ULIČNÝ in MČ2 1986, s. 228).* Mluvčí aktualizaci využívá ke zvýraznění částí textu (jazykových prostředků) – díky těmto změnám, posunům a upozorněním částice narušují obvyklost a neutrálnost textu. Právě z toho vyplývá nutnost vnitřní diferenciací částic s ohledem ke kontextuálnímu zapojení. „*Např. asi čtvrtina všech částic je homonymní s jinými slovními druhy, resp. slovními tvary, převážně se spojky a příslovci a také s ohebnými slovními druhy a jejich tvary: srov. např. a, aby, ale, ani, až, co, čistě, dále, dobře, docela, doufám, jako, jestli, jistě, kde, kdyby, když, ledva, myslím, načisto, nejméně/nejmíň, nic, pak, pomalu, potom, pravda...“ (ULIČNÝ in MČ2 1986, s. 228).* Tato homonymie s jinými slovními druhy zřejmě způsobovala, že některá dřívější pojetí do částic zahrnovala pouze částice typu *ať, nechť, kéž* apod.

Částice se mohou v rámci modifikování jedné výpovědi i seskupovat (*právě že*), ale především se stává, že jeden jazykový prostředek mívá více částicových významů v závislosti na kontextu. Oldřich Uličný proto založil klasifikaci částic na čtyřech distinktivních rysech (apelovost, hodnocení, emocionalita, strukturace textu), z nichž vychází dělení na apelové, hodnotící, emocionální částice a částice strukturující text. Vztah mluvčího k adresátovi nebo sdělované skutečnosti vyjadřují apelové částice, hodnotící částice vypovídají o vztahu k obsahu textu (nebo jeho části) a citový vztah k němu vyjadřují částice emocionální. Posledním druhem jsou částice strukturující text, které reflektují vztah mluvčího k členění textu (ULIČNÝ in MČ2 1986, s. 228–229). Blíže si tuto klasifikaci přiblížíme v následující podkapitole.

Pro *lingvisticky neškolené aktivní uživatele českého jazyka* vydal roku 1995 kolektiv autorů Ústavu českého jazyka Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně *Příruční mluvnici češtiny*. Morfologii jakožto „...část gramatiky, která pojednává o slovních druzích z hlediska jejich forem a základních významů těchto forem,“ zpracovali Zdenka Rusínová a Marek Nekula, který je autorem pojetí částic. Částice charakterizuje jako různorodou skupinu neohebných slov, která se dají dělit do několika skupin, avšak jejich užití a funkce jsou vázány na „...ostatní výrazové prostředky výpovědi, obsah výpovědi a konkrétní jazykový i mimojazykový kontext“ (NEKULA in PMČ 1995, s. 359). Nekula se částicím jako slovnímu druhu příliš nevěnuje, definice a funkce rozebírá v rámci jednotlivých druhů částic, kterými jsou modální, intenzifikační, vytýkácí, modifikační, odpověďové, negační a práci. Větší pozornost jim bude rovněž věnována v podkapitole pojednávající o klasifikaci částic.

Jednosvazková *Akademická gramatika spisovné češtiny* z roku 2013 vyšla pod vedením Františka Štíchy. AGSČ představuje částice z více hledisek. Nejprve se o partikulích dočítáme, že: „...plní v textu funkci široce pojatých sémantických modifikátorů textových úseků, výpovědí nebo jejich částí“ (VONDRÁČEK in AGSČ 2013, s. 530). Dále je vymezen jejich pragmatický význam (vztah autora ke komunikační situaci) a z hlediska syntaxe je připomenuto, že částice nejsou větnými členy, ale mohou se seskupovat (*kumulovat*) se spojkami. Nakonec jsou částice charakterizovány tvaroslovně – důraz je kladen na to, že se jedná o neohebná slova, která původně patřila k jiným slovním druhům, jejichž funkce již nenaplňují. Klasifikace vychází z komunikačních funkcí – rozlišují se zde částice apelové, hodnotící, emocionální a strukturační. „Hranice mezi jednotlivými kategoriemi nejsou ostré, řada částic je polyfunkčních, převládající hodnota je tedy dána aktuálním kontextem“ (VONDRÁČEK in AGSČ 2013, s. 531).

Poslední lingvistické dílo, kterým se budeme zabývat, je dvousvazkový *Nový encyklopedický slovník češtiny*, jenž vyšel roku 2016 a je volně dostupný i na internetu (<https://www.czechency.org/>). Částice, autorem jejichž heslového výkladu je Marek Nekula, jsou v něm pojímány v širším kontextu světové jazykovědy – rozebírá například specifickou roli částic v izolujících jazycích atd. „Nejen v české lingvistické tradici, ale ve světové lingvistice byly částice v užším pojetí na okraji zájmu, což souvisí i se soustředěním tradiční lingvistiky na psaný jazyk, zatímco částice jsou především

fenoménu jazyka mluveného“ (NEKULA in ESČ 2016, s. 196). Obecnou teorii pro flektivní jazyky, kde jsou částice definovány „... *pomocí rysu neohebný, respektive se podle jejich funkce mluví o uzavřené třídě neplnovýznamových funkčních slov bez vět-něčlenské platnosti...*“, ale doplňuje poznámkou, že právě toto široké pojetí by mohlo být platné pro všechny neohebné druhy vyjma příslovcí (NEKULA in ESČ 2016, s. 196). Pozornost je věnována také klasifikaci částic s důrazem na odlišnosti v přístupu k ní.

K výše popsaným definicím ještě připojíme několik poznámek Miroslava Komárka, který je pro nás důležitý z hlediska hlavní analytické části této práce. Upozorňoval na komplikované postavení částic a jejich vztah k jiným slovním druhům. „*Je totiž zřejmé, že právě v této třídě slov, jejíž hranice ovšem nebývají v jazykovědné literatuře pojímány jednotně, se soustřeďují lexikální prostředky, jejichž funkcí je vyjadřovat postoje mluvčího*“ (KOMÁREK 2006, s. 231). Komárek zdůrazňoval, že částice jednak nejsou větnými členy, jednak nejsou ani gramatickými komponenty větné struktury. „*Partikule jsou sémantické komponenty výpovědi a fungují jako lexikální výpovědní formativy s funkcí modalitní, emocionální, hierarchizační, kontaktovou, navozovací nebo aktualizací*“ (KOMÁREK 2006, s. 231).

Pro snazší orientaci v přístupech k částicím, rozebraných v této kapitole, jsme jednotlivá pojetí zpracovali do tabulky (viz následující strana). Přehledně tak zobrazuje rozebírané mluvnice a příručky s rokem jejich vydání, autory, kteří do nich o částicích přispívali, a určující myšlenku jejich definice partikulí. Do tabulky jsme nezahrnuli všechna díla, ale především ta, která „reflektují“ posuny v uvažování o částicích.

Publikace	Rok vydání	Autor přístupu	Pojetí částic
<i>Mluvnice spisovné češtiny</i>	1951	František Trávníček	Částice jsou slovní druh, který se vyznačuje uvozovací mluvnickou funkcí. Partikule jsou skupinou neohebných slov, která jsou příbuzná příslovcím a spojkám, ale uvozují věty a udávají jejich obsahový a citový ráz.
<i>Stručná mluvnice česká</i>	1966	Alois Jedlička, Bohuslav Havránek	Neohebná slova s funkcemi: uvozování vět, naznačování jejich druhu a postojů mluvčího k jejich obsahu.
<i>Česká mluvnice</i>	1960	Alois Jedlička, Bohuslav Havránek	Neohebná slova, která především uvozují věty a naznačují jejich druh, modální charakter nebo citové zabarvení.
<i>Základy české skladby</i>	1962	František Kopečný	Ve svém pojetí zavádí termín pro skupinu tzv. modálních slov a pojem částice podle něj můžeme užít jen pro zlomky slov pokleslé na formanty.
<i>Nauka o českém jazyku</i>	1972	Vladimír Šmilauer	Šmilauer vymezil pět funkcí částic (uvozování vět a označování jejich druhu, vyjadřování stanovisek mluvčího, přitakací a zdůrazňující funkce a dodávání rázu věty). Upozorňoval rovněž na původ částic (z jiných slovních druhů).
<i>Mluvnice češtiny (2)</i>	1986	Oldřich Uličný	Částice (textové formativy) mají mnoho funkčních vlastností a uplatňují se především při vyjadřování vztahů mezi komunikací, skutečností a účastníky komunikace.
<i>Příruční mluvnice češtiny</i>	1995	Marek Nekula	Částice tvoří početná skupina neohebných slov, jejichž funkce vyplývá až v kontextu daného užití – obsah výpovědi, jazykový i mimojazykový kontext. Bližší definice až u klasifikace jednotlivých druhů částic.

Tabulka 1: Pojetí částic vybraných autorů

4.1 Klasifikace částic

„Na školní úrovni nebylo klasifikace částic téma a vymezení částic se řešilo výčtem, což odpovídá zjednodušenému chápání slovních druhů ve školské praxi obecně“ (NEKULA in ESČ 2016, s. 198). Akademické přístupy se samozřejmě o klasifikaci částic vždy snažily, avšak s ohledem na různá vymezení partikulí jako slovního druhu docházely rovněž k odlišným názorům na jejich vnitřní diferenciaci. „Na akademické úrovni se při klasifikaci částic v užším a nejužším smyslu dochází k různým výsledkům mj. podle toho, zda autoři přiřkládají nebo nepřikládají význam formálnímu chování částic, i podle toho, jakou funkci částicím ve výpovědi přisuzují“ (NEKULA in ESČ 2016, s. 198).

Bohuslav Havránek s Aloisem Jedličkou ani ve *Stručné mluvnici české*, ani v *Mluvnici české* částice nijak netřídí. František Trávníček v *Mluvnici spisovné češtiny* z roku 1951 rozlišuje částice dvojího druhu – obsahové a citové. Obsahové naznačují, zda je obsah věty práci (*kéž je pěkně*), či zda se jedná například o závislou otázku (*zda je to pravda*). Kromě *kéž* a *zda* se k nim dále řadí *-li*, *zdali* či *zdalipak*. Citovost vět je vyjádřena pomocí druhého typu – tedy částic citových. K nim se řadí jednak částice citových otázek, jakými jsou *co*, *což*, *copak*, *zdalipak* (*jestlipak*), *-li* a *či*, jednak tzv. citoslovné částice. Citové otázky vyjadřují kupříkladu překvapení (*Copak už je pozdě?*) nebo pochybnost (*Či je to přece pravda?*). K druhému typu patří „... *hojná citoslovce, jejichž větná platnost ani věcný význam se již necítí a která jsou jen výrazovým prostředkem citovosti věty jimi uvozené... Na př. nuže s chutí do toho...*“ (TRÁVNÍČEK 1951, s. 1473).

Šmilauer v *Nauce o českém jazyku* (1972, s. 35) sice nepojmenovává druhy částic, ale jeho klasifikace partikulí vychází z pěti funkcí, které vymezuje. Prvním typem jsou slova, která uvozují větu a vyjadřují povahu věty (modální či citovou). Jedná se například o označení druhu věty jako práci (*At' se ti něco hezkého zdá!*) či zjišťovací, tedy otázky (*Zdali ji milují?*), nebo zvolací, které mají povahu vedlejších vět (*Jen aby se těm lidem dobře vedlo! Kdybys nemluvil!*). Druhý typ částic vyjadřuje jistotu (*jistě*), pravděpodobnost (*možná*), pochybnost (*prý*) či hodnocení (*chválabohu*, *žel*) – tedy vyjadřují postoj mluvčího k větě, autor je v tomto případě označuje jako částice modální. Třetí vymezuje na základě jejich větné platnosti, jedná se o částice přitakací (*Ano*.

Ovšem. Zajisté.) a záporné (*Ne. Nikoli.*). Čtvrtým typem částic jsou slova, která zdůrazňují členy věty (*Dostal, co si jen přál.*). Posledním typem jsou tzv. citové částice, jejichž funkcí je dodávat výpovědi ráz, Šmilauer rozlišuje dvojí – důvěrnost a familiárnost (*To vám jednou ke mně přišla malá holčička.*).

Částice v *Mluvnici češtiny (2)* jsou dílem Oldřicha Uličného, který při klasifikaci vyšel z tzv. distinktivních rysů. „*Funkčně-sémantické distinktivní rysy částic jsou dány povahou komunikačních, textových vztahů částicemi vyjadřovaných*“ (ULIČNÝ in MČ2 1986, s. 230). Částice tedy mohou vyjadřovat vztah mluvčího k adresátovi i sdělované skutečnosti, vztah mluvčího k obsahu textu nebo vztah mluvčího k členění textu – podle těchto vztahů se rozlišují čtyři distinktivní rysy, vymezující jednotlivé druhy částic. Distinktivnímu rysu apelovosti odpovídají částice apelové, které vyjadřují první z výše uvedených vztahů. Druhým distinktivním rysem je hodnocení, tomu odpovídají částice hodnotící, jimiž mluvčí vyjadřuje vztahy k obsahu nebo části sdělení. Emocionalita je charakteristická pro částice emocionální, které mluvčímu umožňují vyjádřit citový vztah k obsahu nebo části textu. Posledním distinktivním rysem je strukturace textu. Částice strukturující text vyjadřují třetí z výše popsaných vztahů (tedy vztah mluvčího k členění textu), jednak strukturují, jednak propojují části textu (ULIČNÝ in MČ2 1986, s. 231).

Částice apelové se dále člení na částice tázací (otázkové), žádací, přací, přesvědčovací, částice s distinktivním rysem ujišťování, odporování či částice s distinktivním rysem výhrůžky nebo výtky. Hodnotící se dělí na modalitní, srovnávací, rektifikačně odkazující, předpokladově a měrově hodnotící, zdůrazňovací a vytýkavě zdůrazňovací. Částice emocionální se dělí podle druhu emotionality, kterou vyjadřují – jedná se o překvapení, podiv, politování, uspokojení/zklamání, lhostejnost a obavu. Částice strukturující (hierarchizující text) se rozlišují podle toho, zda signalizují začátek textu, zda lineárně strukturují text či implikativně člení text (ULIČNÝ in MČ2 1986, s. 230–237).

Nekula se v *Novém encyklopedickém slovníku* klasifikaci věnuje poměrně podrobně, avšak důraz klade především na představení odlišných přístupů k členění. Nejprve upozorňuje na to, že rozdílnost v diferenciacích způsobují autoři tím, zda upřednostňují formální vlastnosti částic, či jejich funkce. Dále uvádí příklady různých členění a

upozorňuje na jejich „nedostatky“, tak například zmiňuje klasifikaci, která je v *Mluvnici češtiny (2)*, a vytýká jí, že pokud vycházíme z komunikačních funkcí výpovědi, můžeme se dopustit špatné interpretace situace. Kupříkladu k částicím apelovým dodává, že pro vyjádření příkazu je nutná i správná intonace apod. Kombinace více částic může podle autora napomoci k jasnějšímu pochopení komunikační funkce (*Tak už přece konečně nebreč!*). Dále Nekula upozorňuje na *Akademickou gramatiku spisovné češtiny*, ve které jsou částice především textovým slovním druhem, nejsou tedy důležité formální vlastnosti, ale kontexty, ve kterých jsou částice užívány. Stejně jako v *Mluvnici češtiny (2)* je zde klasifikace na částice apelové, hodnotící, emocionální a strukturující. Uvádí rovněž Čermákovo členění na částice postojové (faktuální, volní a výrazové), pocitové, hodnotící, zesilovací. Čermák toto členění, stejně jako *Mluvnice současné češtiny* (2010), zakládá na komunikačních funkcích, ale oproti MSoČ vynechává částice členící text (NEKULA in ESČ 2016, s. 197–198). V díle *Čeština v mluveném korpusu* rozděluje Čermák částice na základní a sekundární. Základní dále člení na atitudinální (neboli postojové, ke kterým řadí faktuální, voluntativní a expresivní) a emocionální. Sekundární se skládají ze dvou skupin částic – evaluativních a intenzifikačních (ČERMÁK in KOPŘIVOVÁ; WACLAWIČOVÁ 2008, str. 64–65).

Nekula zmiňuje také Greplovu diferenciaci na částice evaluační, preferenční, epistémické, ujišťovací, přibližnostní a ilokuční. Jako poslední zmiňuje Nekula své členění z *Příruční mluvnice češtiny*, kde podle kontextu rozlišuje částice epistémické, intenzifikační, vytýkací či fokusační, modifikační, odpověďové a negační (NEKULA in ESČ 2016, s. 197–198).

Na konci heslového výkladu Nekula komentuje, že nedostatky mají oba dva základní přístupy ke klasifikaci. „Nevýhody přitom nemá jen maximalistický přístup ultrafunkcionalistický, ale i příliš strnulé lpění na formálních vlastnostech částic různého etymologického původu, jež může vést k fragmentalizaci pole č. do nepřehledného počtu skupin částic a k přehlížení funkční ekvivalence funkčních slov s odlišnostmi ve formálních vlastnostech“ (NEKULA in ESČ 2016, s. 198).

5 Hranice slovních druhů (příslovce vs. částice)

„Slovní druhy nelze chápat jako nějaké monády, navzájem ostře rozhraničené. Neprostupná není dokonce ani hranice mezi slovy autosémantickými a synsémantickými...“ (KOMÁREK 2006, s. 21).

Nejenže je fond slov řadících se k částicím velmi široký, zároveň můžeme v jazyce pozorovat, jak některé lexikální prostředky jiných slovních druhů začnou plnit funkce částic, čímž jsme se zabývali v kapitole o slovnědruhových přechodech. Tato kapitola představí několik autorů, kteří se zabývali problematikou částic a příslovců s důrazem na prostupnost hranic mezi nimi.

„Starší i novější mluvnice češtiny o partikulích a interjekcích, jakož i o tzv. větných adverbích v různých kapitolách (morfologie, syntax) pojednávají. Nalézáme v nich však příklady užití částic a citoslovců, jež se dílem překrývají – v různých mluvnicích navzájem i v rámci jedné příručky“ (VONDRÁČEK in ULÍČNÝ 2015, s. 207). Totéž platí i o dalším slovním druhu – překrývají se rovněž příslovce s částicemi. O nejasné hranici mezi těmito slovními druhy, různé slovnědruhovými platnostmi jednoho lexikálního prostředku a plnění různých funkcí ve výpovědi pojednáme v této kapitole.

Částice byly často chápány jako „odpadkový koš“ – byl to slovní druh, do kterého se „odhodilo“ vše, co neodpovídalo jiné kategorii, nebo nemělo jasně vymezené funkce. *„Obecně se však z většiny hledisek dá konstatovat, že partikule je slovní druh snad dodnes nejvíce podceňovaný a deskriptivně odsunovaný na periferii, a to v různých jazycích už od antiky, kdy šlo už tenkrát o zbytkovou kategorii...“* (ČERMÁK in KOPŘIVOVÁ; WACLAWIČOVÁ 2008, str. 63–64). Komplikovaný vývoj částic je podle Františka Čermáka daný různými pojetími partikulí a *„... proměnlivým vnímáním především v důsledku silně homonymní formy s jinými slovními druhy“* (ČERMÁK in KOPŘIVOVÁ; WACLAWIČOVÁ 2008, str. 63–64).

Miloslav Vondráček se zabýval nejen vztahem částic a citoslovců, ale rovněž vztahem částic a příslovců. V šestém svazku *Studii k moderní mluvnici češtiny* pojednává o těchto slovních druzích v příspěvku *Vlastnosti slova a slovní druhy*. Adverbia definuje jejich funkcí: *„...označují místní, časové, způsobové a příčinné okolnosti dějů a stavů, vlastností a (jiných) okolností“* (VONDRÁČEK 2013, s. 18). Z hlediska syntaxe do-

plňuje, že příslovce mohou determinovat slovesa, adjektiva nebo další adverbia, mohou tedy plnit funkci okolnostního určení nebo součást predikátu. „*Formálně závislost na determinovaném členu nijak nevyjadřují, neboť jsou morfologicky neohebná, nevyjadřují žádnou gramatickou kategorii*“ (VONDRÁČEK 2013, s. 18). Při definování částic Vondráček nejprve upozorňuje na množství jejich funkcí, které shrnuje tak, že partikule především vyjadřují: „... *vztah mluvčího ke komunikační situaci včetně adresáta a sdělovaných obsahů, struktury komunikátu a funkcí jeho částí a jsou tak vydělitelné primárně na podkladu kritéria pragmatického*“ (VONDRÁČEK 2013, s. 18). Nevystupují jako samostatné výpovědní ekvivalenty, ani se nepodílejí na utváření sémantické struktury výpovědi. Zmiňuje možnost jejich seskupování se spojkami (*víceslovné spojovací výrazy*) a citoslovci (*interjekční výpovědi*). Věnuje se rovněž vzniku (původu) částic, v jehož rámci vysvětluje i možnost slovnědruhových přechodů. „*Partikule často mají původ ve slovech a slovních tvarech jiných slovních druhů (všech s výjimkou prepozic), jejichž kategoriální platnost transpozicí ztrácejí. Jsou neohebné*“ (VONDRÁČEK 2013, s. 18).

Vondráček u vztahu mezi příslovci a částicemi řeší především na nesrovnalosti mezi měrovými adverbii a částicemi. Zdůrazňuje proměnu významu lexikálního prostředku ve výpovědi (hovoří o tzv. *okolnostní sémantice*). Dále na několika výrazech vysvětluje, jak v rozdílných situacích dochází k naplňování jiných funkcí. „*Rozhodující je naplnění obsahově-sémantických charakteristik adverbia (být vyjádřením okolnosti, za níž platí dynamický nebo nedynamický příznak: **Trochu** pršelo; Přišel **velmi** silný déšť, popř. vyjadřovat příznak příznaků: Řekl to **zcela** otevřeně) a s nimi souvisejících syntaktických hodnot (být větným členem – adverbiale). Vyjadřuje-li výraz postoj mluvčího jako zdůraznění, významovou restrikcí či jistotní modalitu, lze formálně totožný výraz hodnotit jako částici (To byla **trochu** drzost; **Úplně** zakřičel bolesti)*“ (VONDRÁČEK 2013, s. 26). Vondráček rovněž pojednává o kvalitativních adverbii, které se následkem slovnědruhové transpozice mění v částice a vyjadřují jistotní modalitu (jedná se například o výrazy *zřejmě, jistě, patrně* apod.). Částice tedy od adverbii rozeznává na základě toho, že nevyjadřují okolnosti, ale že jimi mluvčí vyjadřuje své postoje. Závěrem dodává: „*Přetrvávající směšování partikulí a tzv. větných adverbii považujeme za nenáležitě*“ (VONDRÁČEK 2013, s. 30).

„Částice nejsou větnými členy, se slovy, ke kterým se vztahují, nevytvářejí syntagmata – na rozdíl od příslovčí. Jako příslovce, ovšem nesyntagmaticky, se mohou vztahovat ke slovesům, přídavným jménům a k příslovcím; navíc se vztahují i k podstatným jménům (...), k číslovkám (...) a také k obsahu výpovědi...“ (ULIČNÝ in MČ2 1986, s. 229).

Lenka Uličná spolu s Oldřichem Uličným napsali do *Studii k moderní mluvnici češtiny* příspěvek *Příslovce*, ve kterém věnují pozornost konkurenci mezi příslovci a částicemi. K jejich rozlišení navrhuje otázkový test. „*Pragmatické aspekty slovních druhů se vyznačují testovatelností dosti jednoduchou: Zatímco pojmové výrazy z oblasti slovních druhů a tvarů (tzv. autosémantická slova) lze identifikovat pomocí otázkového testu, výrazy s výrazným podílem subjektivního, nepojmového obsahu tímto testem neprojdou*“ (ULIČNÁ – ULIČNÝ 2013, s. 157). Například na příslovce *dnes* či *doma* je možné se sémantickou otázkou zeptat, na částice typu *bohužel* nebo *ať* neexistuje smysluplná otázka. Dodávají však, že u některých lexikálních prostředků, které jsou obvykle chápány jako příslovce (např. *teprve*), může dojít k překrývání s částicemi. K původně časovému významu totiž mluvčí přidává subjektivní hodnocení, které je charakteristické pro částice. Výraz *teprve* tak může vyjadřovat postoj mluvčího (například zklamání), čímž ztrácí platnost adverbia. „*Někdy se však částice a příslovce mohou natolik sémanticky překrývat, že částice přes přítomnost hodnotícího sému přebírá místo příslovce*“ (ULIČNÁ – ULIČNÝ 2013, s. 157).

Otázkový test zmiňoval rovněž Mistrík (in MSJ 1966, s. 804), který se domníval, že částice jsou od příslovců zřetelně odlišeny tím, že odkazují k mimojazykové situaci, kdežto příslovce vyjadřují význam pouze ve větě. „*Na příslovky sa totiž spytujeme pomocou výrazu, ku ktorému príslovka patrí (kedy prideme?, kedy treba prísť?, ako kráčali? ...), no časťica nepatrí iba k výrazu, ktorý modifikuje, ale sa vzťahuje aj na mimojazykovú situáciu alebo na kontext a súčasne vyjadruje hľadisko podávateľa*“ (MISTRÍK in MSJ 1966, s. 804).

Částice jsou zajímavými také kvůli své rozdílné frekvenci (u příslovců je četnost užití srovnatelná) v mluvených a psaných projevech – v mluvených můžeme hovořit až o nadužívání. Dokonce různé projevy „mají“ své typicky užívané partikule (například neutrální *ať* oproti knižním přací částicím *kéž*, *necht*), především se jedná o ty, které mají velice expresivní povahu (ČECHOVÁ 2008). Ačkoli se v psaných textech částice

objevují spíše zřídka, v mluvených jsou třetím nejfrekventovanějším slovním druhem, oproti příslovcím, které se vyznačují nižší frekvencí (ŠONKOVÁ 2008, s. 33). Dokládá to i *Současná stylistika*, kde se dočteme, že „... *partikulizace je příznačná pro projevy mluvené neoficiální, neverejné povahy, tedy pro denní komunikaci*“ (ČECHOVÁ 2008, s. 160).

„*Podíl vlastností dvou slovních druhů v slovech nebo slovních tvarech, jež se hlásí do obou slovních druhů, bývá ovšem různého stupně a také různého druhu*“ (KOMÁREK 2006, s. 22). Miroslav Komárek popisoval čtyři různé druhy přechodů a slovní druhy vysvětloval jako množiny s různými průniky. „*Otázka tedy zní, za jakých podmínek lze ještě považovat slova, popř. slovní tvary, fundované určitým slovním druhem za prvky množiny tohoto slovního druhu a kdy už to možné není*“ (KOMÁREK 2006, s. 22).

„*Obecně vzato by se dalo říct, že je partikule specifickým „kořením“ jazyka a má, na rozdíl od adverbia, především komunikační význam, který se realizuje v kontextu*“ (ADAMOVIČOVÁ 2017, s. 90). V analytické části budeme rozebírat výrazy *již* a *už*. Jedná se pouze o stylově odlišené varianty, které budeme zkoumat napříč psanými a mluvenými korpusy a dokazovat, že jsou často právě oním kořením, tedy že jsou užívány hojně ve funkci partikulí.

6 Již/už

„Výrazy *již* a *už* jsou dublety, které se liší pouze stylistickým zabarvením – *již* má charakter více knižní. Proto má v hovorovém stylu a vůbec v projevech hovorově zabarvených (...) naprostou převahu dubleta *už*“ (KOMÁREK 1958b, s. 152). Dokládají to i výsledky Any Adamovičové (2017, s. 98–100), která zpracovala seznam 120 nejčastěji užívaných partikulí v PMK. Zatímco *už* se podle frekvence umístilo na 17. místě (v případě zahrnutí víceslovných výrazů na 20.), *již* se v prvních 120 částicích vůbec nevyskytuje.

Miroslav Komárek ve Sborníku k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka v příspěvku *K sémantické a syntaktické charakteristice slov ještě, již (už)* uvádí, že tradičně se tyto výrazy řadily k adverbiím času s významem *ted', nyní, tehdy* apod. Uvádí, že původem mají k takové sémantice blízko, avšak namítá, že ačkoli mohou být nositeli časového údaje (*již půjdu*), nedá se na ně zeptat – otázkový test je ale pro určení adverbií klíčovým „vodítkem“ (KOMÁREK 1958b, s. 146).

Slovník spisovného jazyka českého sice uvádí pět různých významů *již*, ale považuje jej pouze za příslovce. Druhý a třetí význam však popisují zdůrazňovací a zesilující funkci, kde se uvádí například *již zas mě ten zub bolí*, užití tohoto typu právě nepovažujeme za příslovečné. Podobně SSJČ charakterizuje výraz *už*, který je zde rovněž vymezen pouze jako příslovce.⁶ Ačkoli v uvedeném příkladu „*Už aby byly prázdniny!*“ *už* můžeme chápat buď jako časové adverbium (Kdy aby byly prázdniny? *Ted'/nyní.*), nebo jako částici intenzifikační, která zdůrazňuje přání mluvčího.

V kapitole o hranicích slovních druhů jsme zmiňovali příspěvek Lenky Uličné a Oldřicha Uličného, kteří upozorňují na sémantické překrývání částic a příslovcí. Výraz *už* považují za ustálenou elipsu „... (*už*) v *té(to)/dané chvíli/ted'/odted'* aj.“ (ULIČNÁ – ULIČNÝ 2013, s. 157). Dodávají, že: „...*příslovce ted'* je popsateľné pomocí *sémů čas promluvy mluvčího, které však jsou totožné se sémy částic už i teprve. Ty ale navíc obsahují sémy postojového, subjektivního hodnocení mluvčího, a to vzhledem k předpokládanému naplnění časového úseku jednak kladné (už), jednak negativní (zklamané očekávání u výrazu teprve)*“ (ULIČNÁ – ULIČNÝ 2013, s. 157).

⁶ Internetová jazyková příručka [online]. Ústav pro jazyk český AV ČR, 2016 [cit. 2019-02-23]. Dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

S chápáním *již* a *už* jako adverbii nesouhlasil i námi často citovaný Miroslav Komárek. „*Výrazy ještě, již/už nemají primární význam časový (význam tzv. adverbii času): ten u nich vyplývá až z kontextu, je velmi proměnlivý a mnohdy zcela chybí*“ (KOMÁREK 2006, s. 232). Komárek odkazuje na Trávníčka, který sice za základní považoval význam časový, ale upozorňoval na *zřetel k předcházejícímu stavu* (KOMÁREK 1958b, s. 146). V návaznosti na tuto definici poukazuje Komárek na schopnost výrazů *již* a *už* odkazovat k posloupnosti (místní, časové...) – přispívají tím například k negaci nebo posunu děje (*Tehdy již byl učitelem* vyjadřuje, že dříve tomu tak nebylo). Mohou se tak objevovat v textech s hodnotícím charakterem, „... *identifikují proces nebo stav s jednou z nich (fází) a naznačují jeho poměr k předělu mezi nimi*“ (KOMÁREK 2006, s. 232). Komárek také komentuje „úspornost“, neboť díky těmto výrazům se odkazuje na informace, které nejsou ve výpovědi – když například řekneme *Jan tehdy již nebyl učitelem*, sdělujeme tím zároveň, že se následně stal něčím jiným (KOMÁREK 2006, s. 232). Stejně jako Mistrík (1966) tedy zdůrazňuje odkazování na mimojazykovou situaci.

Z rozboru funkcí slov *ještě* a *již* Komárek vyvodil, že nevyjadřují přímo časové okolnosti. Vyjadřování časovosti je závislé na kontextu, nebo ve výpovědi nemusí být vůbec obsaženo. Nejedná se tedy o časový lexikální význam těchto slov. „*Podobně jako ukazuje ještě k ději nebo stavu bezprostředně navazujícímu, ukazuje již k ději nebo stavu předcházejícímu, Vyjadřuje, že byla překročena hranice dělící od situace předěšlé*“ (KOMÁREK 1958b, s. 150). Odmítá tedy zařazení těchto slov k adverbii času, což dokládá jejich syntaktickými vlastnostmi. Uvádí, že nemohou být rozvíjeny dalšími adverbii a že oproti adverbii nestojí za podstatnými jmény s funkcí neshodného atributu, nýbrž před nimi. Zamýšlel se i nad dalšími adverbii (*prý, asi, snad* apod.) a upozorňoval, že někteří lingvisté je řadí k částicím, což v době vzniku tohoto příspěvku (1958) bylo „novátorským“ přístupem (KOMÁREK 1958b, s. 152).

Proměnu mluvnických popisů *již* a *už* zobrazuje tabulka č. 2, v níž je uvedena slovnědruhová platnost daných výrazů podle mluvnic, rozebíraných ve čtvrté kapitole:

Publikace	Rok vydání	JIŽ	UŽ
<i>Mluvnice spisovné češtiny</i>	1951	příslovce	příslovce
<i>Stručná mluvnice česká</i>	1950	-	-
<i>Česká mluvnice</i>	1951	-	spojovací výraz
<i>Základy české skladby</i>	1962	-	příslovce
<i>Nauka o českém jazyku</i>	1972	-	-
<i>Mluvnice češtiny (2)</i>	1986	příslovce/částice	částice
<i>Příruční mluvnice češtiny</i>	1995	-	částice

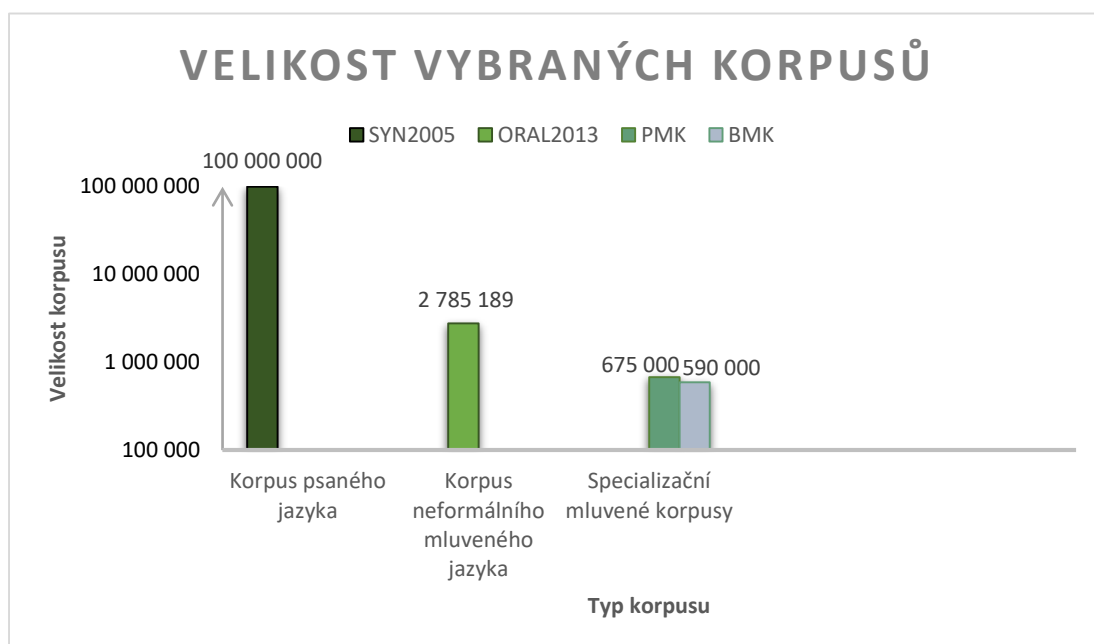
Tabulka 2: Mluvnické popisy výrazů JIŽ a UŽ

6.1 Jazykové korpusy

Rozsah analytické části této bakalářské práce neumožňuje hloubkovou analýzu distribuce užívání slov *již* a *už*. Vycházíme proto z korpusové analýzy a následně komparujeme užívání v psaných a mluvených projevech napříč vybranými korpusy. Nejprve jednotlivé podkapitoly stručně představí zvolené korpusy. Následně budeme interpretovat data z nich získaná.

Distribuce užívání v psaných projevech bude doložena z korpusu SYN2005, který zahrnuje texty do roku 2004 (podle stylu – publicistické texty jsou až z počátku nového tisíciletí, odborná literatura od roku 1990, pouze beletrie obsahuje i několik starších textů). Mluvené projevy budou analyzovány z dat tří korpusů mluveného jazyka (rozsahem mnohem menších) – jednoho obecného (ORAL) a dvou specializačních (BMK, PMK). ORAL je korpus neformální mluvené češtiny z Čech, Moravy i Slezska. Brněnský mluvený korpus (BMK) a Pražský mluvený korpus (PMK) zahrnují přepisy nahrávek z 90. let minulého století.⁷ Následující graf zobrazuje velikost vybraných korpusů:

⁷ Cvrček, Václav - Richterová, Olga (eds), "cnk:uvod", *Příručka ČNK*, <http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=cnk:uvod&rev=1545307066> (Zobrazeno 28. března 2019).

Graf 1: Velikost vybraných korpusů. Zdroj: <http://www.korpus.cz>

Korpusy zachycují užívání v úzu, tedy nevycházejí z obecných teorií a příkladů, ale dokládají konkrétní užití mluvčimi v určité komunikační situaci (v daném kontextu). Můžeme sledovat a analyzovat současnou situaci distribuce částic. Ana Adamovičová, která se podílela na vzniku PMK, zdůrazňovala důležitost korpusového zpracování jazykových dat – „...právem lze mluvit o mezníku rozdělujícím lingvistická bádání na éru před vznikem korpusové lingvistiky a na éru zahájenou po jejím vzniku. Korpusový materiál je také nepřehledným zdrojem dat poskytujícím cenné informace právě při studiu partikulí“ (ADAMOVIČOVÁ 2017, s. 90).

Částice jsou zajímavé především proto, že jejich výskyt v psaných projevech je minimální, ale v mluvených jsou jedním z nejfrekventovanějších slovních druhů. Plní různé funkce a výrazně se podílejí na utváření výpovědi, jsou však závislé na kontextu. Adamovičová komentovala zastoupení slovních druhů v PMK, upozorňovala především na vysokou frekvenci jen několika málo částic. „Těchto 400 různých lemmat partikulí představuje jen 1,32 % slovníku. Tato slova však, jak už víme, vykazují tak vysokou frekvenci, že partikule jsou celkově třetím nejfrekventovanějším slovním druhem v mluveném jazyce, respektive každým 8. slovem v promluvě (13,51 % slovníku)“ (ADAMOVIČOVÁ 2017, s. 95).

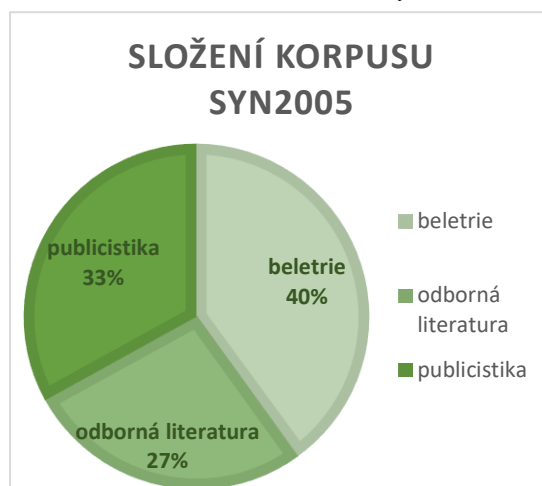
Materiál pro naši analýzu musel být s ohledem na velikost vybraných korpusů omezen. V aplikaci KonText (vyhledávací program ČNK) jsme proto využili funkci náhodného

výběru. Pouze nízká četnost *již* v mluvených projevech umožnila analýzu všech výskytů. Ve všech ostatních případech musely být vygenerované položky omezeny – na 100 výskytů u Brněnského a Pražského mluveného korpusu a na 200 výskytů u korpusů ORAL2013 a SYN2005. Zabývali jsme se především případy, které dokládají náležitost *již* a *už* k částicím (nevěnovali jsme pozornost periferním případům, které by z hlediska slovnědruhové platnosti mohly být spornými). V mluvených korpusech se například ve značné míře vyskytovala spojení typu *ať už, tak už, když už*, jejichž popis by vyžadoval vlastní výzkum. Komplikovaným bylo i užití *již*, kde častokrát byla náročnou spíše interpretace výpovědi z hlediska sémantického – například při kolokacích několika slov („spojeních“) typu *nýbrž již nyní*. Ačkoli je stylově vyšší výraz *již* užívaný mnohem méně a především ve funkci částice strukturující text (odkazuje k širšímu kontextu či například k dříve sděleným informacím), není možné ani jeho distribuci plně postihnout v bakalářské práci. Korpusová sonda do materiálu (vygenerované vzorky *již* i *už*) musí být zpracovávána manuálně. Tyto detailní analýzy vyžadují mnohem hlubší znalosti, rozsáhlejší „materiálovou základnu“ odborné literatury apod., tudíž mohou být předmětem práce diplomové.

6.2 Synchronní korpus psané češtiny

SYN2005 je korpus současné (synchronní) psané češtiny, navazuje na SYN2000, ale neobsahuje shodná data. „*Dále považujeme za důležité zdůraznit, že žádný z textů korpusu SYN2005 nebyl již dříve použit v korpusu SYN2000, oba korpusy jsou tedy co se zařazených textů týče disjunktí a obsahují dohromady 200 milionů textových slov (tokens).*“⁸

Složení korpusu SYN2000 bylo z hlediska typů textů velice nerovnoměrné – beletrie byla zastoupena pouhými 15 %, odborná literatura 25 % a největší počet (60 %) představovaly texty publicistické. Publicistika převažuje i v souhrnném Korpusu SYN, který zahrnuje korpusy

Graf 2: Složení korpusu SYN2005. Zdroj: <http://ucnk.korpus.cz/syn2005.php>

⁸ Ústav českého národního korpusu, FF UK, *Korpus SYN2005*, dostupný z: <http://ucnk.korpus.cz/syn2005.php>

SYN2000, SYN2005, SYN2006PUB, SYN2009PUB, SYN2010 a SYN2013PUB. V korpusu SYN2005 jsou všechny tyto tři typy zastoupeny „rovnoměrně“ – každý tvoří zhruba jednu třetinu, což znázorňuje výšečový graf č. 2. Nejvýraznější změnou je množství beletrie. Umělecké texty v dřívější verzi korpusu tvořily jen 15 %, zatímco v SYN2005 je jich nejvíce ze všech tří – 40 %. Odborných textů je 27 %, společně s beletrií tvoří více než dvě třetiny korpusového materiálu (tedy zhruba tolik jako publicistika v SYN2000, která je v námi vybraném korpusu zastoupena 33 %).⁹

*„Každý z korpusů řady SYN je před zveřejněním zpracováván pomocí nejlepších nástrojů dostupných v době jeho vzniku: tokenizace (rozdělení textu na slova), segmentace (rozpoznávání konců vět), morfologické analýzy i desambiguace. (...) všechny korpusy řady SYN jsou zároveň referenční entity, které zůstávají po celou dobu neměnné.“*¹⁰ Některé korpusy (novější z řady SYN) umožňují tvorbu tzv. subkorpusů, což jsou „podmnožiny“ původních korpusů, které si uživatelé mohou sami vytvářet podle zaměření svého výzkumu. Právě tato funkce byla využita pro účely analytické části. Vytvořili jsme tři subkorpusy podle typu textů (viz následující obrázek):

Název	Velikost (pozič)
syn2005 / Publicistika	39 715 260
syn2005 / Beletrie	50 011 873
syn2005 / Odborná literatura	32 692 249

Obrázek 2: Vytvořené subkorpusy (txtype_group SYN2005). Zdroj: <http://ucnk.korpus.cz/syn2005.php>

Korpus SYN2005 je složený ze čtrnácti specifických typů textů, níže je uvedeno jejich rozdělení do „textových skupin“ (stylové odlišení). Toto třídění se stalo hlavním kritériem tvorby subkorpusů. První skupinou jsou texty beletristické, zahrnují romány a novely (NOV), povídky a jejich soubory (COL), literaturu faktu (FAC), jiné imaginativní texty (IMA), básně (VER), písně (SON), dramata a scénáře (SCR). Zkratky v závorkách se užívají při zadávání funkce „opus.txtype“, jež umožňuje omezit výsledky podle stylové charakteristiky textů. Kromě ní korpus nabízí i funkci „opus.genre“, která texty třídí podle žánru či tématu. Takto konkretizované vyhledávání je ovšem pro naši analýzu zbytečně detailní. Odborná literatura se skládá z pěti typů: vědecko-

⁹ Ústav českého národního korpusu, FF UK, *Korpus SYN2005*, dostupný z: <http://ucnk.korpus.cz/syn2005.php>

¹⁰ Ústav českého národního korpusu, FF UK, *Korpus SYN*, dostupný z: <http://ucnk.korpus.cz/syn.php>

naučné literatury (SCI), populárně naučné literatury (POP), učebnic (TXB), abecedně, systematicky a jinak uspořádaných děl (ENC) a administrativy (ADM). Publicistiku tvoří pouze dva typy textů – tzv. rozmanité (MIS) a vlastní publicistika, tedy noviny a neodborné časopisy (PUB).¹¹

6.2.1 Již

Korpus SYN2005 zahrnuje 77 244krát *již* s průměrným výskytem (na milionu pozic) 630. Největší zastoupení (29 777) je v odborné literatuře, nejmenší (17 918) v beletrii. V publicistických textech se *již* objevilo 29 549krát. Přestože umělecká literatura se vyznačuje nejnižší frekvencí (i. p. m. 358), imaginativní texty (IMA) mají výskyt na milionu pozic zhruba 914 (tedy více než odborná literatura souhrnně). Je zajímavé, že imaginativní texty mají třetí nejvyšší (ze všech tří stylů / čtrnácti typů) průměrnou frekvenci výskytu (i. p. m.). V odborných textech se *již* objevuje nejvíce ve vědecko-naučné literatuře (i. p. m. 1 055) a v populárně naučné literatuře (i. p. m. 935) – což jsou data srovnatelná s výsledky beletristických imaginativních textů. Domníváme se, že autoři imaginativních i odborných textů hojně užívají stylově vyšší prostředky za účelem záměrné stylizace svých textů. Nejméně se *již* vyskytuje v písních (i. p. m. 137). Celkové počty výskytů podle typů textu (stylového rozlišení) přehledně zobrazuje následující tabulka:

Typ textů (txttype_group)	Počet výskytů (77 244)	Výskyt na mili- onu pozic (i. p. m.)	Průměrná redu- kovaná frekvence (ARF)
BELETRIE	17 918	358,27	3 556,85
ODBORNÁ LITERATURA	29 777	910,83	6 256,82
PUBLICISTIKA	29 549	744,02	8 049,3

Tabulka 3: *Již*: Rozložení výskytů podle typu textu. Zdroj: <http://ucnk.korpus.cz/syn2005.php>

6.2.2 Už

Neutrální (a více užívaná) dubleta *už* se v SYN2005 objevuje 286 565krát, na milionu pozic je zhruba 2 194 výskytů. Největší počet je zaznamenán v textech beletristických,

¹¹ Cvrček, Václav - Richterová, Olga (eds). pojmy:txttype [Internet]. Příručka ČNK; 2015. Dostupné na: <https://wiki.korpus.cz/doku.php?id=pojmy:txttype&rev=1450449529>

nejmenší v odborné literatuře – jedná se o přesný opak zastoupení stylově vyššího výrazu *již*. Přestože se neutrální *už* objevuje v publicistice mnohem častěji (na milionu výskytů více než dvojnásobně), rozložení v jednotlivých typech publicistických textů je srovnatelné u obou dublet (viz tabulka č. 5). Tento výsledek si interpretujeme tak, že informativnost publicistických textů souvisí s častým využitím *už* ve funkci příslovce (časové okolnosti sdělovaných informací) a z přesvědčovací funkce vyplývá časté užívání *už* jako částice, kterou publicisté zdůrazňují sdělované obsahy, naznačují hodnocení sdělovaných informací apod. Oproti tomu odborné texty mají být odosobněné, přesné, věcné a redundantnost v nich má být potlačena. Domníváme se proto, že *už* se v takových textech objevuje spíše jakožto adverbium, což se rovněž podílí na nižší frekvenci. Kromě toho, že v odborných textech není tak často nutné vyjadřovat časové okolnosti, není ani důvod využívat jakékoli částice.

Mnohem výraznější jsou rozdíly napříč jednotlivými styly. Hodnota i. p. m. *již* v různých typech textů je v rozmezí 358 až 910 (průměrně 671), průměrná hodnota je tedy zhruba dvojnásobkem té nejnižší. Hodnota i. p. m. *už* stoupá od cca 747 k 3 067 (průměrně 2 033), což znamená, že nejnižší hodnota je zhruba třetinovou oproti průměrné. Vyplývá tedy, že u *už* je výraznější rozdílnost užití v jednotlivých stylech, což je s ohledem na neutrálnost stylového zabarvení tohoto výrazu překvapivým výsledkem. Přehled výskytů *už* v subkorpusech zobrazuje následující tabulka:

Typ textů (txttype_group)	Počet výskytů (286 565)	Výskyt na mili- onu pozic (i. p. m.)	Průměrná redu- kovaná frekvence (ARF)
BELETRIE	153 407	3 067,41	51 757,71
ODBORNÁ LITERATURA	24 416	746,84	4 601,24
PUBLICISTIKA	90 742	2 284,81	25 916,71

Tabulka 4: *Už*: Rozložení výskytů podle typu textu. Zdroj: <http://ucnk.korpus.cz/syn2005.php>

Výše jsme se zabývali odlišnostmi v užívání *již* a *už* v beletrii, odborné literatuře a publicistice. Tabulka č. 5 zobrazuje frekvence u jednotlivých typů textů těchto stylů.

SYN2005	JIŽ	UŽ																																																																
<u>Beletrie</u>	<table><tr><th>opus.txtype</th><th>Freq</th><th>i.p.m.</th><th></th></tr><tr><td>NOV</td><td>7627</td><td>265.32</td><td> </td></tr><tr><td>FAC</td><td>6213</td><td>675.8</td><td> </td></tr><tr><td>COL</td><td>3063</td><td>307.55</td><td> </td></tr><tr><td>VER</td><td>720</td><td>635.04</td><td> </td></tr><tr><td>SCR</td><td>215</td><td>337.15</td><td> </td></tr><tr><td>SON</td><td>41</td><td>137.24</td><td> </td></tr><tr><td>IMA</td><td>39</td><td>914.31</td><td> </td></tr></table>	opus.txtype	Freq	i.p.m.		NOV	7627	265.32		FAC	6213	675.8		COL	3063	307.55		VER	720	635.04		SCR	215	337.15		SON	41	137.24		IMA	39	914.31		<table><tr><th>opus.txtype</th><th>Freq</th><th>i.p.m.</th><th></th></tr><tr><td>NOV</td><td>95342</td><td>3316.69</td><td> </td></tr><tr><td>COL</td><td>30361</td><td>3048.49</td><td> </td></tr><tr><td>FAC</td><td>20412</td><td>2220.27</td><td> </td></tr><tr><td>VER</td><td>3913</td><td>3451.27</td><td> </td></tr><tr><td>SCR</td><td>2050</td><td>3214.71</td><td> </td></tr><tr><td>SON</td><td>1251</td><td>4187.55</td><td> </td></tr><tr><td>IMA</td><td>78</td><td>1828.63</td><td> </td></tr></table>	opus.txtype	Freq	i.p.m.		NOV	95342	3316.69		COL	30361	3048.49		FAC	20412	2220.27		VER	3913	3451.27		SCR	2050	3214.71		SON	1251	4187.55		IMA	78	1828.63	
	opus.txtype	Freq	i.p.m.																																																															
	NOV	7627	265.32																																																															
	FAC	6213	675.8																																																															
	COL	3063	307.55																																																															
	VER	720	635.04																																																															
	SCR	215	337.15																																																															
	SON	41	137.24																																																															
IMA	39	914.31																																																																
opus.txtype	Freq	i.p.m.																																																																
NOV	95342	3316.69																																																																
COL	30361	3048.49																																																																
FAC	20412	2220.27																																																																
VER	3913	3451.27																																																																
SCR	2050	3214.71																																																																
SON	1251	4187.55																																																																
IMA	78	1828.63																																																																
<u>Odborná literatura</u>	<table><tr><th>opus.txtype</th><th>Freq</th><th>i.p.m.</th><th></th></tr><tr><td>POP</td><td>17051</td><td>934.45</td><td> </td></tr><tr><td>SCI</td><td>8983</td><td>1054.9</td><td> </td></tr><tr><td>TXB</td><td>2070</td><td>695.25</td><td> </td></tr><tr><td>ENC</td><td>1567</td><td>564.87</td><td> </td></tr><tr><td>ADM</td><td>106</td><td>595.06</td><td> </td></tr></table>	opus.txtype	Freq	i.p.m.		POP	17051	934.45		SCI	8983	1054.9		TXB	2070	695.25		ENC	1567	564.87		ADM	106	595.06		<table><tr><th>opus.txtype</th><th>Freq</th><th>i.p.m.</th><th></th></tr><tr><td>POP</td><td>16113</td><td>883.04</td><td> </td></tr><tr><td>SCI</td><td>6066</td><td>712.35</td><td> </td></tr><tr><td>ENC</td><td>1413</td><td>509.36</td><td> </td></tr><tr><td>TXB</td><td>792</td><td>266.01</td><td> </td></tr><tr><td>ADM</td><td>32</td><td>179.64</td><td> </td></tr></table>	opus.txtype	Freq	i.p.m.		POP	16113	883.04		SCI	6066	712.35		ENC	1413	509.36		TXB	792	266.01		ADM	32	179.64																	
	opus.txtype	Freq	i.p.m.																																																															
	POP	17051	934.45																																																															
	SCI	8983	1054.9																																																															
	TXB	2070	695.25																																																															
	ENC	1567	564.87																																																															
ADM	106	595.06																																																																
opus.txtype	Freq	i.p.m.																																																																
POP	16113	883.04																																																																
SCI	6066	712.35																																																																
ENC	1413	509.36																																																																
TXB	792	266.01																																																																
ADM	32	179.64																																																																
<u>Publicis-tika</u>	<table><tr><th>opus.txtype</th><th>Freq</th><th>i.p.m.</th><th></th></tr><tr><td>PUB</td><td>29073</td><td>743.09</td><td> </td></tr><tr><td>MIS</td><td>476</td><td>806.03</td><td> </td></tr></table>	opus.txtype	Freq	i.p.m.		PUB	29073	743.09		MIS	476	806.03		<table><tr><th>opus.txtype</th><th>Freq</th><th>i.p.m.</th><th></th></tr><tr><td>PUB</td><td>89491</td><td>2287.33</td><td> </td></tr><tr><td>MIS</td><td>1251</td><td>2118.37</td><td> </td></tr></table>	opus.txtype	Freq	i.p.m.		PUB	89491	2287.33		MIS	1251	2118.37																																									
	opus.txtype	Freq	i.p.m.																																																															
PUB	29073	743.09																																																																
MIS	476	806.03																																																																
opus.txtype	Freq	i.p.m.																																																																
PUB	89491	2287.33																																																																
MIS	1251	2118.37																																																																

Tabulka 5: SYN2005: Porovnání distribuce užívání podle typu textu. Zdroj: <http://ucnk.korpus.cz/syn2005.php>

Nejnižší počet výskytů *již* se objevil v imaginativních textech (39), na milionu pozic se ale jedná o třetí nejvyšší frekvenci. Nejméně se *již* objevuje v písních (41), na milionu pozic se jedná o zhruba 137 výskytů, a románech a novelách se na milionu pozic vyskytuje pouze 265krát (paradoxně právě v těchto žánrech byl zaznamenán největší počet výskytů v rámci umělecké literatury – 7 627). *Už* se nejméně objevovalo v odborné literatuře, celkově nejnižší počet výskytů byl v textech administrativních (32, i. p. m. 180). *Již* se nejméně objevovalo v písňových textech (viz výše), ale právě v nich jsme zaznamenali největší počet výskytů *už* na milionu pozic – 4 188.

6.3 Korpus neformální mluvené češtiny

Korpus ORAL2013 zachycuje prototypickou mluvenou češtinu. Je složen „... z 835 nahrávek z let 2008–2011 a obsahuje 2 785 189 textových slov, tj. celkem 3 285 508 pozic; v sondách vystupuje celkem 2 544 mluvčích, z toho 1 297 unikátních. Nahrávky byly pořizovány v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, jejich celková délka je 17 471

minut, tj. téměř 300 hodin.“¹² Přepisy zahrnují informace o roku pořízení nahrávek, počtu mluvčích a jejich vzájemném vztahu. Známe rovněž pohlaví, věk a stupeň vzdělání účastníků rozhovorů. Nahrávky měly pět hlavních kritérií – musely zachycovat bezprostřední interakci (ne telefonní hovory apod.) mezi dvěma a více mluvčími ve vzájemném blízkém vztahu, komunikační situace musela být neveřejná (neoficiální) a musela rovněž splňovat požadavek nepřipravenosti a spontánnosti.¹³

Hlavními koordinátorkami reprezentativního korpusu neformální komunikace jsou Lucie Benešová a Martina Waclawičová. Na jeho vzniku (zejména při sběru dat) se podílelo mnoho pedagogů a studentů z Univerzity Hradec Králové, Západočeské univerzity v Plzni, Masarykovy univerzity a Univerzity Palackého v Olomouci. „*Korpus ORAL2013 je koncipován tak, aby umožňoval zkoumat morfologii, syntax/syntagmatiku, lexikum a pragmatiku mluveného jazyka; vhodný je také pro výzkum struktury spontánního mluveného diskursu, nejedná se tedy o korpus určený primárně pro fonetický nebo dialektologický výzkum.*“¹⁴

6.3.1 Již

Již se v korpusu ORAL2013 objevilo pouze dvanáctkrát (průměrně se na milionu pozic neobjevuje ani čtyřikrát). Šest mluvčích, kteří tento výraz ve své promluvě použili, bylo mužského pohlaví, na milionu pozic (v promluvách mužů) se jednalo o 3,58 výskytů. Žádný z mluvčích neměl pouze základní vzdělání (dva měli středoškolské a čtyři vysokoškolské). Výrazným rozdílem byla i frekvence na milionu pozic z teritoriálního hlediska – tři uživatelé pocházeli z česko-moravské oblasti (i. p. m. 30,65), dva ze středomoravské (i. p. m. 3,35) a pouze jeden ze středočeské (i. p. m. 1,51). Věk mužských mluvčích byl téměř vyrovnaný jak frekvencí, tak i. p. m. Výsledky můžeme shrnout tak, že v neformálních komunikačních situacích *již* užívají v mluvě především muži s vyšším vzděláním, kteří nepocházejí ze středočeské oblasti, což dokládá i onen jeden výskyt, který je součástí textu písně (nejedná se tedy o mluvčím užitý lexikální

¹² Ústav českého národního korpusu, FF UK, *Korpus neformální mluvené češtiny*, dostupný z: <http://ucnk.korpus.cz/ORAL2013.php>

¹³ Ústav českého národního korpusu, FF UK, *Korpus neformální mluvené češtiny*, dostupný z: <http://ucnk.korpus.cz/ORAL2013.php>

¹⁴ Ústav českého národního korpusu, FF UK, *Korpus neformální mluvené češtiny*, dostupný z: <http://ucnk.korpus.cz/ORAL2013.php>

prostředek): *Již jest spadla rosička (zpívá)...* I přes minimální možnost ověření je patrné, že užívání stylově vyššího *již* je omezeno spíše na česko-moravskou a středomoravskou oblast.

Ženského pohlaví bylo rovněž šest mluvčích, avšak počet výskytů na milionu pozic (3,78) je oproti užití muži nepatrně vyšší. Odlišné je i užívání z hlediska území – nejvíce užívají *již* ženy ze středočeské oblasti a nejméně ze středomoravské. Z i. p. m. vyplývá, že nejvíce toto slovo užívají ženy se základním vzděláním, viz následující obrázek:

	Filter	sp.vzdelanotyp	Freq	i.p.m.	
1	p / n	SŠ	3	1.96	
2	p / n	VŠ	2	1.35	
3	p / n	ZŠ	1	4.02	

Obrázek 3: Frekvence užívání *JIŽ* podle typu vzdělání (ženy). Zdroj: <http://ucnk.korpus.cz/ORAL2013.php>

6.3.2 Už

V projevech mužů se *už* objevilo 9089krát, na milion pozic tak v neformální komunikaci mužů připadá 5 424 výskytů. Užívání podle typu vzdělání je srovnatelné a stejně jako *již* je *už* víc zastoupené u mluvčích, kteří mají středoškolské či vysokoškolské vzdělání (rozdíly ale nejsou tak výrazné jako u *již*).

Územní rozložení je pestřejší, zahrnuje devět oblastí. Nejvíce se *už* vyskytovalo v promluvách mužů z moravského pohraničí a z česko-moravské oblasti, nejméně v mluvě mužů z českého pohraničí.

	Filter	sp.oblast	Freq	i.p.m.	
1	p / n	středomoravská	1673	2798.39	
2	p / n	středočeská	1670	2514.76	
3	p / n	východomoravská	1335	3192.19	
4	p / n	severovýchodočeská	1110	2701.18	
5	p / n	slezská	1068	2804.63	
6	p / n	jihozápadočeská	1041	2835.59	
7	p / n	pohraničí moravské	484	4580.3	
8	p / n	pohraničí české	390	1756.18	
9	p / n	česko-moravská	318	3248.88	

Obrázek 4: Frekvence užívání UŽ podle území (muži). Zdroj: <http://ucnk.korpus.cz/ORAL2013.php>

Užívání *už* muži a ženami (z hlediska frekvence) je srovnatelné, v rozhovorech mluvčích ženského pohlaví se *už* objevilo 9 085krát a počet výskytů na milionu pozic byl spočítán na 5 717,62. Distribuce podle vzdělání a území se ale opět výrazně liší. Nejvíce používají *už* ženy se základním vzděláním (i. p. m. 4517,71), nejméně se středoškolským vzděláním (i. p. m. 2398,64). Největší počet výskytů byl u mluvčích z českého pohraničí, nejmenší z česko-moravské oblasti. Územní rozložení užívání *už* zobrazuje následující obrázek:

	Filter	sp.oblast	Freq	i.p.m.	
1	p / n	středočeská	1918	2888.21	
2	p / n	středomoravská	1500	2509.02	
3	p / n	severovýchodočeská	1244	3027.26	
4	p / n	východomoravská	1236	2955.47	
5	p / n	slezská	1028	2699.59	
6	p / n	jihozápadočeská	982	2674.88	
7	p / n	pohraničí české	776	3494.35	
8	p / n	pohraničí moravské	228	2157.66	
9	p / n	česko-moravská	173	1767.47	

Obrázek 5: Frekvence užívání UŽ podle území (ženy). Zdroj: <http://ucnk.korpus.cz/ORAL2013.php>

6.4 Pražský mluvený korpus

Pražský mluvený korpus zachycuje spontánní formální i neformální projevy z let 1988–1996 a vznikl z přepisů 304 nahrávek mluvčích z Prahy a jejího okolí. „Vzhle-

dem k centrálnímu a jedinečnému postavení Prahy tu jazykově dochází k velkému míšení lidí ze všech oblastí ČR a obraz jejího jazyka má tudíž do značné míry celonárodní povahu; z Prahy vychází také nejvýznamnější mediální ovlivnění celé země.“¹⁵

Tento první korpus mluveného jazyka byl zveřejněn roku 2001 a jeho hlavními autory jsou členové Filozofické fakulty Univerzity Karlovy (Anna Adamovičová, František Čermák, Jiří Pešička, Josef Šimandl, Jitka Šonková, Petr Savický, Zdena Smetanová), vypomáhali rovněž jejich studenti. „*PMK obsahuje celkem 819267 pozic, což je počet všech jeho slovních tvarů a interpunkčních znamének; z toho je 674992 slov. Poziční atribut word uvádí číslo 49089, což je počet zaznamenaných různých slovních tvarů (tj. bez jejich opakování). Dále se lze dovědět i celkový počet souborů (304) a celkový počet promluv v PMK (15710).*“¹⁶

Přepisované nahrávky byly tematicky neomezené a anonymní, u každého mluvčího ale známe pohlaví, věk, typ vzdělání a promluvy (formální nebo neformální). Cílem korpusu bylo zaznamenat autentickou podobu spontánní mluvené češtiny. Autoři kombinovali jmenované sociolingvistické charakteristiky tak, aby zachytili „represntativní vzorek“ mluvčích a získaná data měla zmiňovanou obecnou („celonárodní“) platnost.¹⁷

6.4.1 Již

Přepisy nahrávek v Pražském mluveném korpusu obsahují pouze jedenáct výskytů *již*, přičemž devětkrát bylo v projevech žen a pouze dvakrát bylo užito muži. PMK zahrnuje i údaje o typu promluvy – pouze čtyřikrát se *již* objevilo v neformální komunikační situaci, na milionu pozic se však tento rozdíl „stírá“, neboť i. p. m. formálních promluv je 14,36 a neformálních 12,48. Pražská mluva se vyznačuje jedním výrazným rysem – ve většině případů užili *již* starší mluvčí. Zatímco u mladší věkové skupiny (20 až 35 let) se na milionu pozic objevuje necelých pět výskytů, u mluvčích nad uvedenou věkovou hranicí jde téměř o 24. Vzdělání na četnost nemá příliš vliv (počet užití na nižším a vyšším stupni vzdělání byl téměř vyrovnaný).

¹⁵ Ústav českého národního korpusu, FF UK, *Pražský mluvený korpus*, dostupný z: <http://ucnk.korpus.cz/pmk.php>

¹⁶ Ústav českého národního korpusu, FF UK, *Pražský mluvený korpus*, dostupný z: <http://ucnk.korpus.cz/pmk.php>

¹⁷ Ústav českého národního korpusu, FF UK, *Pražský mluvený korpus*, dostupný z: <http://ucnk.korpus.cz/pmk.php>

6.4.2 Už

V materiálu PMK je už poměrně „rovnoměrně“ zastoupeno. O padesáti mluvčích sice neznáme bližší údaje, ale u ostatních je z hlediska věku, pohlaví a vzdělání frekvence podobná. Více už používaly ženy, starší mluvčí a lidé s nižším vzděláním, ale výraznější rozdíl v užívání je pouze v porovnání typu komunikační situace. Frekvence se příliš neliší, ale i. p. m. formálních promluv nabývá hodnoty 3 663,75 a neformálních promluv zhruba o polovinu více (5 265,39).

6.5 Brněnský mluvený korpus

Pražský mluvený korpus vznikl z přepisů nahrávek zachycujících pražskou mluvu, čímž získal „celonárodní povahu“ (viz předchozí podkapitola). Podobně je reprezentativní podoba mluvené češtiny z oblasti Moravy zachycena v Brněnském mluveném korpusu. „*Mluvený jazyk v Brně reflektuje také celomoravskou tendenci širšího funkčního využití češtiny spisovné.*“¹⁸ Jeho garantkou je Zdeňka Hladká, dále se na jeho vzniku podíleli Dana Hlaváčková, Daniel Jedlička, Táňa Vykypllová z FF MU v Brně. Se sběrem dat vypomáhalo mnoho studentů FF MU a FSS MU.¹⁹

Nahrávky byly rovněž proporcčně vyvážené (rovnoměrné rozložení mluvčích podle pohlaví, věku, vzdělání a typu promluvy), autentické, anonymní a netematizované. BMK je rozsahem menší než PMK, vznikl z přepisu rozhovorů 294 mluvčích na celkem 250 nahrávkách získaných během pěti let (1994–1999) a obsahuje celkem 596 009 pozic. „*Značná pestrost brněnské mluvené češtiny odráží složitost sociální struktury velkoměsta, ústřední postavení Brna v rámci Moravy (dochází zde k míšení obyvatel z celého dosud nářečně diferencovaného regionu) a dále teritoriální blízkost k jazykovému území vlastních Čech. V běžné mluvě Brňanů se prolíná zejména středomoravský interdialekt s pronikající obecnou češtinou (s níž se v řadě rysů tradiční dialekt okolí města shoduje), v oblasti slovní zásoby jsou patrné relikty někdejšího soužití brněnské češtiny s německým jazykem a vliv brněnského slangu (hantecu).*“²⁰

¹⁸ Ústav českého národního korpusu, FF UK, *Brněnský mluvený korpus*, dostupný z: <http://ucnk.korpus.cz/bmk.php>

¹⁹ Ústav českého národního korpusu, FF UK, *Brněnský mluvený korpus*, dostupný z: <http://ucnk.korpus.cz/bmk.php>

²⁰ Ústav českého národního korpusu, FF UK, *Brněnský mluvený korpus*, dostupný z: <http://ucnk.korpus.cz/bmk.php>

6.5.1 Již

Zatímco v pražské mluvě se *již* objevovalo převážně v rozhovorech žen, v nahrávkách mluvčích z Brna a okolí tomu bylo naopak – sedmkrát *již* užili mluvčí mužského pohlaví (i. p. m. 28,43) a pouze dvakrát ženského pohlaví (i. p. m. 5,79). Frekvence podle věku brněnských a pražských mluvčích rovně vyšla opačně. Z PMK vyplývá, že *již* užívají spíše starší lidé (i. p. m. 23,47), v BMK ale *již* řekl pouze jeden starší mluvčí (i. p. m. 4,91), frekvence u mladších je 20,65 na milion pozic. Výraznější rozdíl jsme zaznamenali i ve frekvenci podle vzdělání (v PMK byly výsledky téměř stejné, ale v BMK využívají *již* dvakrát více lidé s nižším vzděláním) a typu promluvy (více se *již* objevovalo ve formálních komunikačních situacích, jednalo se o 29,97 výskytů na milionu pozic).

6.5.2 Už

Stejně jako v PMK je více výskytů *už* zaznamenáno u žen (i. p. m. 4931,39) – v BMK je však rozdíl ve frekvenci podle pohlaví výraznější (počet výskytů u mužů na milionu pozic je 4244,59). O devíti mluvčích v BMP nejsou dostupné sociolingvistické proměnné. *Už* se více objevovalo u starších mluvčích, ale vzdělání nemělo vliv (jak u vyššího, tak u nižšího je počet výskytů na milionu pozic zhruba 4600). Stejně jako v PMK se *už* užívalo výrazně častěji v neformálních komunikačních situacích, viz následující obrázek:

	Filter	sp.promluva	Freq	i.p.m.	
1	p / n	N	1795	5263.16	
2	p / n	F	952	3803.71	
3	p / n	X	9	1924.31	

Obrázek 6: Frekvence *Už* podle typu promluvy (BMK). Zdroj: <http://ucnk.korpus.cz/bmk.php>

6.6 Resumé

Korpusová sonda vycházející z frekvenčních seznamů prokázala, že výraz *již* je častěji užívaný v psaných textech – na milion pozic připadá asi 631 výskytů. Nejnížší četnost byla v beletrii, nejvyšší v odborných textech. V kapitole 6.5.1 jsme však upozorňovali na distribuci z hlediska jednotlivých typů textů. Neformální mluvenou češtinu zachycuje korpus ORAL2013, v němž se *již* téměř nevyskytuje (na milionu pozic jde zhruba o 3 položky). Specializační korpusy potvrdily celomoravskou tendenci širšího funkčního využití češtiny spisovné (viz 6.5), neboť stylově vyšší *již* bylo v BMK četnější než

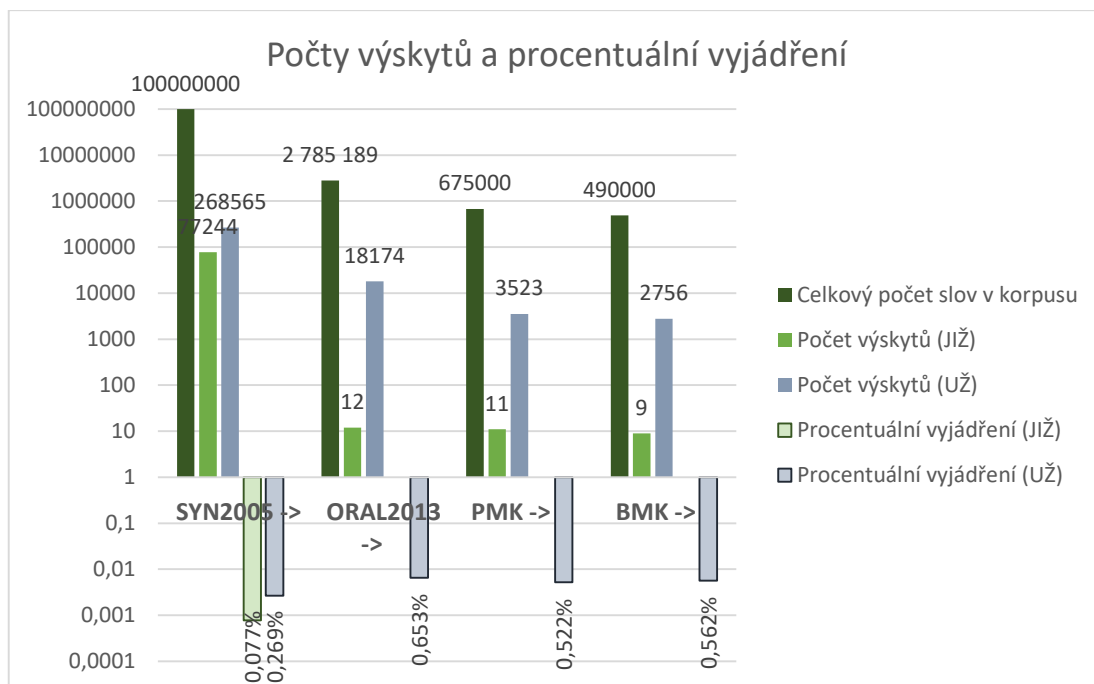
v PMK. Častěji se *již* objevovalo v pražské mluvě žen, v brněnské mluvě bylo více využíváno muži. Z obou korpusů vyplynulo, že stylově vyšší dubletu používají spíše lidé s vyšším vzděláním. V PMK častěji starší lidé, v BMK mladší.

Už bylo poměrně rovnoměrně zastoupeno v jednotlivých typech beletrie i publicisticky, výrazně nižší byla frekvence v odborných textech (nejméně v administrativních). V neformální mluvě *už* používají nejvíce muži z moravského pohraničí a ženy z českého pohraničí. V pražské i brněnské mluvě se *už* častěji vyskytuje v rozhovorech žen a starších mluvčích (vysoká četnost byla ale i u mladých). Výrazně více se *už* v BMK i PMK vyskytovalo v neformálních komunikacích. Hlavní výsledky jsou obsaženy v následující tabulce, která ukazuje četnost obou dublet a jejich frekvenci v jednotlivých korpusech:

Zkratka korpusu (počet slov)	Počet výskytů		Počet výskytů na milion pozic (i. p. m.)		Průměrná reduko- vaná frekvence (ARF)	
	JIŽ	UŽ	i. p. m. (JIŽ)	i. p. m. (UŽ)	ARF (JIŽ)	ARF (UŽ)
<u>SYN2005</u> (100 000 000)	77 244	286 565	630,98	2 193,81	34 322,55	141 054,31
<u>ORAL</u> (2 785 189)	12	18 174	3,14	5 531,56	12,06	9 733,75
<u>PMK</u> (675 000)	11	3 523	13,43	4 300,19	4,05	1 912,64
<u>BMK</u> (490 000)	9	2 756	15,1	4 624,09	5,87	1 475,24

Tabulka 6: Přehled počtů výskytů v jednotlivých korpusech. Zdroj: <http://www.korpus.cz>

Data o četnosti zobrazuje i následující graf, v němž je u každého korpusu pět sloupců. Tři hlavní zobrazují velikost (celkový počet slov v korpusu) a výskyty *již* a *už*. Graf zobrazuje („pod úrovní“) také procentuální vyjádření položek:

Graf 3: Počty výskytů a procentuální vyjádření. Zdroj: autorka práce (data získaná z: <http://www.korpus.cz>)

Například u mluvených korpusů představovalo *již* tak malé procento, že je graf vůbec nezahrnuje. V synchronním korpusu psané češtiny představuje *již* cca 0,08 %. Díky procentuálnímu vyobrazení je také patrné, že v psaných textech se objevuje *už* méně než v mluvených projevech. Četnost byla srovnatelná, ovšem s ohledem na dílčí výsledky i procentuální zastoupení v ORAL2013 můžeme konstatovat, že *už* se objevuje především v neformálních komunikačních situacích. Domníváme se, že v těchto promluvách se *už* objevuje jako částice, neboť tyto projevy jsou spontánní, nepřipravené a velmi subjektivní (mluvčí více své výpovědi modifikují, vyjadřují své postoje atd.). Tuto hypotézu by mohla potvrdit následná případová studie vygenerovaného vzorku.

7 Závěr

V této bakalářské práci jsme se zabývali jedním z nejproblematictějších slovních druhů – částicemi. Se slovnědruhovou soustavou se jazykovědná bohemistika snažila vypořádat od svého vzniku. Její komplikovanost dokládají například částice, o kterých mezi bohemisty dodnes panují neshody.

Teoretická část nejprve nastínila komplikovanost slovních druhů, jejich třídění v mluvnických popisech češtiny a nedostatky tradičního dělení. Mnoho lingvistů se snažilo najít jednotný třídící princip, který by mohl být uplatněn na všechny třídy slov, přes všechny pokusy se však dodnes uznává nutnost kombinování všech tří hledisek. Druhá kapitola představila slovnědruhovú kritéria (sémantické, morfologické a syntaktické) a vývoj diskuse o jejich důležitosti a mezích uplatnění při slovnědruhovú klasifikaci. Dále jsme se zabývali funkcemi slovních druhů, jejich neostrými hranicemi a možnostmi přechodů (transpozicemi) mezi nimi. Hlavní kapitola teoretické části je věnována vymezení a klasifikaci částic. Představili jsme v ní klíčové mluvnické a slovníkové popisy tohoto slovního druhu od 50. let minulého století, které jsou vzájemně komparovány. Snažili jsme se postihnout nejen vývoj uvažování o částicích, ale rovněž naznačit i současný stav. Teoretickou část uzavírá kapitola o hranicích slovních druhů a především možnost prolínání a překrývání částic s příslovci.

Výzkum v analytické části vychází z korpusové sondy. Zvolili jsme dva výrazy – *již* a *už* – obvykle chápané jako příslovce. Nejprve jsme je obecně charakterizovali a poté jsme se snažili postihnout jejich problematickou slovnědruhovou platnost. Starší mluvnické a příručky například *už* hodnotily pouze jako příslovce. Oproti tomu *Mluvnice češtiny 2* z roku 1986 tento výraz pojímá jako částici. Při klasifikování částic totiž vycházel Oldřich Uličný ze čtyř distinktivních rysů, čímž pokryl mnoho komunikačních situací – právě takový přístup vede k porozumění funkcím částic. Domníváme se, že autoři starších mluvnic vycházeli především z psaných textů, což byl zřejmě hlavní důvod (společně s nejasným vymezením částic v tehdejší jazykovědné bohemistice), proč k částicím řadili podstatně méně výrazů a proč jim přisuzovali méně funkcí. Částice se, jak potvrdil i náš výzkum, mnohem více objevují v mluvených projevech. Plní značné množství funkcí (některé částice dokonce nesou několik distinktivních rysů, které se projevují různě v závislosti na kontextu) a mluvčí je proto využívá při vyjadřování svých postojů, modifikuje jimi sdělované informace, dokonce se kumulují a

bývají i výplňkovými slovy atd. Korpusy jsou proto nezbytným předpokladem zkoumání částic, neboť umožňují sledovat jejich užívání v úzu v psaných, ale hlavně mluvených projevech. Korpusové analýzy dokládají přechody lexikálních prostředků různých slovních druhů k částicím, což dříve nebylo možné. Rozšiřuje se tedy fond slov, která se řadí k částicím. V analytické části i my vycházíme z korpusové analýzy. Zvolili jsme čtyři korpusy – SYN2005, který zachycuje psané texty různých typů a žánrů, ORAL2013, v němž jsou přepisy nahrávek neformálních rozhovorů z Čech, Moravy i Slezska, a dva specializační mluvené korpusy (BMK a PMK).

Namísto původně zvažované případové studie jsme se rozhodli v analytické části zpracovat především frekvenční analýzy založené na mnoha aspektech (například na odlišném užívání v závislosti na různých sociolingvistických charakteristikách mluvčích). Naše výsledné analýzy proto byly mnohem obecnějšího charakteru (postihují buď rozdíly užívání v různých typech textů, nebo se zaměřují na odlišné užívání z hlediska charakteristik mluvčích).

V korpusu psané češtiny (SYN2005) jsme vytvořili tři subkorpusy podle typu textu – beletrie, odborná literatura a publicistika. Zaměřili jsme se na distribuci slov *již* a *už* v jednotlivých typech textů. Zatímco v psaných textech (a z nich nejvíce v těch odborných) *již* mělo nejvyšší frekvenci, v mluvených se téměř nevyskytovalo. Domníváme se, že četnost *již* v odborných textech odkazuje právě k užívání této stylově vyšší dublety jako částice strukturující text (například *jak již bylo zmíněno*). *Už* se naopak v psaných textech objevovalo s nejnižší frekvencí (nejméně právě v textech odborných), ale v mluvených projevech (zvláště těch neformálních) se počet výskytů téměř zdvojnásobil. Předpokládáme, že s ohledem na informativní charakter publicistických textů se *už* objevuje značně jako adverbium, ale nevylučuje se ani užití ve funkci částice.

Korpus neformální mluvené češtiny výrazně poukázal na odlišnou distribuci obou výrazů – *již* se v něm téměř neobjevovalo, zatímco *už* mělo nejvyšší četnost ze všech korpusů. Stejně tak oba specializační korpusy (brněnský i pražský) vykazovaly malou frekvenci užívání *již*. V BMK se však potvrdila celomoravská tendence širšího funkčního využití češtiny spisovné, neboť ve srovnání s PMK se v něm stylově vyšší *již* objevovalo častěji. Z mluvených korpusů vyplývá, že *už* se využívá především v neformálních komunikačních situacích (*již* více ve formálních) a že distribuce je závislá rovněž na území, pohlaví i vzdělání.

Bakalářská práce slouží jako „materiálová základna“ pro další výzkum. Frekvenční analýzy zachycují pokrytí výskytů v závislosti na mnoha aspektech a frekvenční seznamy poskytují základní informace o distribuci. K zobecnění problémů s užíváním je však nezbytné provést i případovou studii, která závěry analytické části této bakalářské práce potvrdí a dále specifikuje získaná data. Manuální zpracovávání dat a velikost vygenerovaného korpusového materiálu však neumožňuje takto detailní výzkum zvládnout v rámci bakalářské práce a nabízí jeho zpracování například v práci diplomové.

8 Seznam použitých zdrojů

ADAM, Robert. *Gramatické rozborý češtiny: výklad a cvičení s řešenými*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2017, 238 s. ISBN 978-80-246-3750-1.

ADAMOVIČOVÁ, Ana. *Partikule v Pražském mluveném korpusu*. SALI: Studie z aplikované lingvistiky [online]. 2017, (Zvláštní vydání), 88-108 [cit. 2019-03-09]. ISSN 2336-6702. Dostupné z: <https://studiezaplikovanelingvistiky.ff.cuni.cz/magazin/2017-zvlastni-vydani/>

BAUER, Jaroslav. *Spojky a částice*. In *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university: Linguistica* [online]. Brno, 1964. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/101288/A_Linguistica_12-1964-1_15.pdf

Cvrček, Václav - Richterová, Olga (eds), "cnk:uvod", *Příručka ČNK*, <http://wiki.korpus.cz/doku.php?id=cnk:uvod&rev=1545307066>

ČECHOVÁ, Marie, Marie KRČMOVÁ a Eva MINÁŘOVÁ. *Současná stylistika*. Praha: NLN, 2008. ISBN 978-80-7106-961-4.

ČECHOVÁ, Marie. *Čeština - řeč a jazyk*. 3., rozš. a upr. vyd. Praha: SPN - pedagogické nakladatelství, 2011, 442 s. ISBN 978-80-7235-413-9.

Čermák, F. – Adamovičová, A. – Pešička, J.: PMK (Pražský mluvený korpus): přepisy nahrávek pražské mluvy z 90. let 20. století. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2001. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>.

Čermák, F. – Doležalová-Spoustová, D. – Hlaváčová, J. – Hnátková, M. – Jelínek, T. – Kocek, J. – Kopřivová, M. – Křen, M. – Novotná, R. – Petkevič, V. – Schmiedtová, V. – Skoumalová, H. – Šulc, M. – Velíšek, Z.: SYN2005: žánrově vyvážený korpus psané češtiny. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2005. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>.

FILIPEC, Josef. *K otázce konverze a přechodu slovních druhů v dnešní češtině: K вопросу конверсии и перехода частей речи в современном чешском языке / La conversion et la transition concernant les parties du discours en tchèque d'aujourd'hui*. Slovo a slovesnost [online]. 1972, 33(2), 122-129. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2156>

GREPL, M., LAMPRECHT, A: *K otázce syntaktické klasifikace slovních druhů*. SPFFBU A 7, 1959, 31–36. Dostupné z: https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/100259/A_Linguistica_07-1959-1_4.pdf?sequence=1

HAVRÁNEK, Bohuslav a Alois JEDLIČKA. *Česká mluvnice*. Vyd. 1. (v SPN). Praha: SPN, 1960, 487 s. Vysokoškolské učebnice.

HAVRÁNEK, Bohuslav a Alois JEDLIČKA. *Stručná mluvnice česká*. 14. vyd. Praha: SPN, 1966

Hladká, Z.: *BMK (Brněnský mluvený korpus)*: přepisy nahrávek brněnské mluvy z 90. let 20. století. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2002. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>

HRABĚ, Vladimír. *Docent František Kopečný sedmdesátníkem: Доцент Франтишек Конечны семидесятилетний / Le soixante-dixième anniversaire du bôhémiste František Kopečný. Slovo a slovesnost* [online]. 1980, **41**(1), 72-75. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2656>

HRBÁČEK, Josef. *Úvod do studia českého jazyka*. Dotisk. Praha: Karolinum, 1995, s. 170. ISBN 80-7066-869-5

KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ, ed. *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-7422-480-5

KOMÁREK, Miroslav. *K některým otázkám historickosrovnávacího zkoumání slovních druhů*. In *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků: Sborník projevů z konf. o historickosrovnávacím studiu slovan. jaz., která se konala 28. ledna až 2. února 1957 v Olomouci a v Praze*. Praha: SPN, 1958, 45 n., 202, [2] s. Publikace vědecké literatury.

KOMÁREK, Miroslav. *K sémantické a syntaktické charakteristice slov ještě, již (už)*. In *Studie ze slovanské jazykovědy: Sborník k 70. narozeninám akademika Františka Trávníčka*. Praha: SPN, 1958, 493, [1] s. Publikace vědecké literatury.

KOMÁREK, Miroslav. *Příspěvky k české morfologii*. 2. rozš. vyd., (1. vyd. v Periplusu). V Olomouci: Periplus, 2006, 263 s., [1] složený l. ISBN 80-86624-27-7.

KOPEČNÝ, František. *Základy české skladby*. 2. přeprac. vyd. Praha: SPN, 1962, 359 s. Učebnice vysokých škol.

Kopřivová, M. - Lukeš, D. - Komrsková, Z. - Poukarová, P. - Waclawičová, M. - Benešová, L. – Křen, M.: ORAL: korpus neformální mluvené češtiny, verze 1 z 2. 6. 2017. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2017. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>

KOPŘIVOVÁ, Marie a Martina WACLAWIČOVÁ, ed. *Čeština v mluveném korpusu*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008. Studie z korpusové lingvistiky. ISBN 978-80-7106-982-9.

LEŠKA, Oldřich. *K otázce tzv. transpozice*. In: *Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze: Jazyk a literatura (2): Rusko-české studie*. Uspořádali a redigovali Ct. Bosák, A. V. Isačenko, Al. Jedlička, O. Leška. Praha: SPN, 1960.

MISTRÍK, Jozef. *Částice* (s. 746-806). In DVONČ, Ladislav, et al. *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1966.

Mluvnice češtiny: Vysokošk. učebnice pro stud. filozof. a pedagog. fakult, aprobace čes. jazyk. 2. Praha: Academia, 1986.

PLESKALOVÁ, Jana, ed. *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1523-5.

RUŽIČKA, Jozef. *Dva sporné slovné druhy*, s. 55–65. In *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků: Sborník projevů z konf. o historickosrovnávacím studiu slov. jaz., která se konala 28. ledna až 2. února 1957 v Olomouci a v Praze*. Praha: SPN, 1958, 202, [2] s. Publikace vědecké literatury.

ŠMILAUER, Vladimír. *Nauka o českém jazyku: pomocná kniha pro vyučování na školách 2. cyklu*. Praha: SPN, 1972, 333 s. Pomocné knihy pro žáky (Státní pedagogické nakladatelství).

ŠONKOVÁ, Jitka. *Morfologie mluvené češtiny: Frekvenční analýza*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 356 s. Studie z korpusové lingvistiky, sv. 6. ISBN 978-80-7106-956-0.

ŠTÍCHA, František. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2205-9.

TRÁVNÍČEK, František. *Mluvnice spisovné češtiny: Skladba*. 3. (ve Slovanském nakl. 1.) oprav. a dopl. vyd. Praha: Slovanské nakl., 1951, S. 617-1497.

ULIČNÁ, Lenka; ULIČNÝ, Oldřich: *Příslovce*. In ADÁMKOVÁ, Petra, ULIČNÝ, Oldřich a Ondřej BLÁHA, ed. *Studie k moderní mluvnici češtiny. 6, Úvahy o české morfologii*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 156–159. ISBN 978-80-244-3633-3.

ULIČNÝ, Oldřich. *Preliminária k moderní mluvnici češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. ISBN 978-80-244-4667-7.

VONDRÁČEK, Miloslav: *Vlastnosti slova a slovní druhy*. In ADÁMKOVÁ, Petra, ULIČNÝ, Oldřich a Ondřej BLÁHA, ed. *Studie k moderní mluvnici češtiny. 6, Úvahy o české morfologii*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 17–32. ISBN 978-80-244-3633-3.